

ACE DE PĂR DIN OS D LA POROLISSUM

CÎTEVA OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ACELE DIN OS PENTRU PRINS PĂRUL DIN DACIA ROMANĂ

1. *Introducere.* Acele din os pentru prins părul au apărut în chip permanent între descoperirile din așezările romane din provinciile dacice. Din păcate însă ele nu au constituit obiectul unor studii speciale, separate, alcătuind, deocamdată, un material amorf din punct de vedere istoric și arheologic¹. Studii în legătură cu acele din os pentru prins părul descoperite în alte provincii ale Imperiului Roman, au arătat însă că astfel de piese constituie o grupă de material arheologic care poate fi împărțită tipologic, poate fi încadrată cronologic, devenind astfel utile în procesul determinărilor arheologice².

Atare lucrări ne-au determinat să încercăm a introduce în circuitul științific o parte din acele de os pentru prins părul de la Porolissum, unde, atît între descoperirile întâmplătoare³ și în săpăturile arheologice mai vechi⁴, cît și în săpăturile arheologice recente⁵ au apărut numeroase astfel de piese.

Pentru că numărul de ace de păr din os de la Porolissum nu ni s-a părut suficient de mare pentru a trata problema acelor de păr în sine și pentru că doream să facem un excurs asupra acestei probleme (pentru provinciile dacice), am introdus în studiu și o serie de piese publicate (mai ales din Daciile intercarpatice) sau chiar nepublicate la care am avut acces mai ușor.

Ne-am gîndit că vom aduce astfel o contribuție mai consistentă la completarea imaginii în legătură cu cultura materială provincială daco-romană. Studiul nostru nu are însă scopul de a trata exhaustiv problematica acelor de păr din os din Dacia.

¹ Afirmația se poate verifica după felul cum au fost prezentate și publicate acele de păr în toate lucrările mai jos citate (notele 6—13).

² Pentru informații mai generale și bazate pe izvoare scrise privind acele de păr din os vezi *acus*, în *DA*, I, 1, 1877, p. 61—64 (E. Saglio); *epingle*, în *DACL*, V, 1, 1922, p. 191—192 cu fig. 4142—4143 (dar numai ace din epoca romană tîrzie); *nadel*, în *RE*, VI, 1935, col. 1459—1556 (G. Herzog—Hauser).

Lucrările moderne, pe care le-am consultat, în legătură cu acele de păr din os sunt următoarele: *Crummy* 1979; *Crummy* 1981 pentru provincia Britannia (Colchester); *Ruprechtsberger* 1979 pentru provincia Noricum; *Saranović* 1981 pentru provincia Pannonia Inferior (Sirmium).

³ Acele provenind din descoperirile întâmplătoare la Porolissum au fost publicate de N. Gudea cf. *Gudea* 1989 a, p. 828—829 nr. 13, 15—20 (șapte).

⁴ *Ibidem*; nr. 12, 14; p. 829 IX, I, 2, nr. 1—8 (zece).

⁵ Am studiat aici și acum numai acele de păr din anumite obiective ale așezării de la Porolissum, unde cercetările au fost mai extinse, numărul pieselor mai mare, contextul arheologic mai sigur. Oricum, toate aceste piese, inclusiv cele provenite din obiectivele care nu au fost acum vizate, vor fi cuprinse în volumul următor al monografiei despre Porolissum, prevăzut să apară în anul 1993.

3 din templul lui Malagbel, 1 din templul lui Liber, 1 din schola gladiatorum, 2 din clădirea 002; altele sunt fără loc de descoperire menționat. În castele pentru trupe auxiliare numărul acelor de păr cunoscute este relativ mic (vezi notele 6—11). În castrul de la Buciumi, care a fost cercetat mai amplu, avem 13 ace de os pentru prins părul.

În concluzie nu poate fi acum precizat numărul acelor de păr din os nici în general, nici pentru o așezare oarecare în mod special. Trebuie subliniat însă faptul că acest număr este în strînsă legătură cu amploarea cercetărilor. Acolo unde cercetările au fost mai ample, au abordat mai multe obiective dintr-o așezare, numărul acelor este mai mare. Probabil că fiind obiecte de uz personal astfel de ace nu se pierdeau atît de ușor. Erau abandonate mai ales atunci cînd se deteriau. Această constatare se sprijină și pe faptul că foarte numeroase ace de păr studiate de noi au fost rupte încă în antichitate.

e. *despre dimensiunile acelor de păr din os.* Dimensiunile sunt diferite, dar din acest punct de vedere pot fi delimitate trei grupe mari. O grupă de ace mai lungi, care pot depăși 15 cm. O grupă de ace de dimensiuni medii între 8—12 cm. O grupă de ace mici, cu lungimea sub 8 cm. Cele mai multe ace însă aparțin grupei cu dimensiuni medii, ceea ce ne face să credem că acele mai lungi sau mai scurte au putut fi produse accidental. Probabil că dimensiunile erau determinate pe de-o parte de destinație, pe de altă parte de dimensiunile materialului brut care era prelucrat.

f. *despre modul de prelucrare al acelor de păr din os* se poate vorbi ceva mai mult. Probabil materia primă o constituiau oasele manajere, în special cele provenind de la mamifere mari. Culoarea osului este în general cea naturală. Predomină culoarea galbenă cu nuanțe mai deschise, spre alb, sau mai închise pînă aproape de brun. Există însă și piese din os de culoare cenușie deschisă sau închisă și chiar ace de culoare brună închisă. Prelucrarea s-a făcut prin cioplire, apoi au fost lustruite. Uneori lustruirea nu a putut șterge în întregime urmele cioplierii. Deseori avem piese la care suprafața a fost lovită, zgîriată sau cioplită prea adînc, locul respectiv înnegrindu-se.

În general credem că prelucrarea a fost manuală. Uneori însă canelurile, gulerile și suprafețele sunt atît de fine, atît de perfect rotunde încît dau impresia că au fost strunjite. În general corpul apare mai bine finisat decît capul, unde urmele uneltei s-au păstrat mai evidente.

g. *despre tipurile acelor de păr din os.* Așa cum spuneam în introducere, tipologia acelor a fost fixată doar teoretic (Fig. 1). Vom prezenta acum principalele tipuri de ace și variantele lor cu cele mai importante caracteristici tehnice care pot servi la o determinare.

Tip I. Ace de păr fără cap delimitat

Caracteristici: dimensiuni în general mai mari și, în chip firesc, și grosimea mai mare; partea superioară prezintă forme ușor diferite fără însă a se delimita de corpul propriu zis; corpul se subțiază uniform de la partea mai groasă spre vîrf; profil rotund, foarte rar oval; suprafața de cele mai multe ori bine lustruită.

varianta 1 cu terminație plată sau aproape plată

varianta 2 cu terminație conică

- varianta 3 cu terminație ușor rotunjită
- varianta 4 cu terminație rotundă (semiglobulară)
- varianta 5 cu terminație mult ascuțită
- varianta 6 cu terminație lățită și crestată
- varianta 7 cu terminație subțiată și retezată

Tip II. *Ace cu cap masiv care începe direct din corp*

Caracteristice: dimensiuni diferite, dar încadrate în grupa medie; capul poate avea mai multe forme geometrice (vezi variantele) corpul este mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază uniform spre vîrf; profilul corpului în general rotund; suprafața lustruită

- varianta 1 cu cap cubic
- varianta 2 cu cap semirotund
- varianta 3 cu cap triunghiular (piramidal)
- varianta 4 cu cap trapezoidal, cu baza mică spre corp
- varianta 5 cu cap combinat între trapez și semiglob
- varianta 6 cu cap globular
- varianta 7 cu cap oval
- varianta 8 cu cap discoidal găurit
- varianta 9 cu cap în formă de pion de șah

Tip III. *Ace cu cap masiv, despărțit de corp printr-o placă*

Caracteristice: dimensiuni diferite, dar în general mari (mai mare decît tipul II); capul are forme diferite, variantele fiind, teoretic, infinite; corpul este mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc și apoi se subțiază uniform spre vîrf; placa are formă de disc; prelucrarea foarte îngrijită, în marea lor majoritate lustruite; profil în general rotund al corpului, unde avem și cazuri cu profil oval.

- varianta 1 cap piramidal cu mai multe gulere
- varianta 2 cu cap în formă de bufniță
- varianta 3 cu cap în formă de trapeze suprapuse cu baza mică în jos
- varianta 4 cu cap discoidal găurit

Tip IV. *Ace cu cap masiv despărțit de corp printr-o gîtuitoră*

Caracteristice: dimensiuni diferite, dar deobicei medii; capul are forme geometrice foarte diferite (vezi variantele); gîtul constă într-o subțiere cilindrică mai înaltă sau mai scurtă, cu grosime medie; corpul se subțiază uniform de la gît spre vîrf; profil rotund; majoritatea sunt frumos lustruite.

- varianta 1 cu cap cubic
- varianta 2 cu cap dreptunghiular sau cilindric
- varianta 3 cu cap rotund
- varianta 4 cu cap oval
- varianta 5 cu cap piramidal (dublu)
- varianta 6 cu cap în formă de con de pin
- varianta 7 cu cap semiglobular

Tip V. *Ace cu cap masiv, despărțit de corp printr-o gîtuitoră și cel puțin un guler*

Caracteristice: dimensiuni diferite, însă deobicei mai mici și mai subțiri (decît media); capul are forme diferite de la cele geometrice regulate la forme sofisticate; între gît și capul propriu zis se află unul sau mai multe gulere; gîtul mai subțire, cilindric, mai înalt sau mai rotund; corpul se

TVv1	Brit	<i>Crummy</i> 1979, p. 159, tip 2; între 70 — <i>Crummy</i> 1981, p. 21, tip 2, sfârșitul sec. III fig. 18/183, 194, 197—198 — sec. IV e. n.
TVv2	Noricum	<i>Rupprechtsberger</i> 1979, p. 29 grupa 4, nr. 10 nedatat
TVv3	Noricum	<i>Rupprechtsberger</i> 1979, p. 29, grupa 4, nr. 50 nedatat
TVv4	Brit	<i>Crummy</i> 1981 p. 21, tip 2, fig. 18/177 sec. I—III e. n.
TVv5		nu am găsit analogii
TVv6		nu am găsit analogii
TVv7		nu am găsit analogii

După cum se poate vedea, după trecerea în revistă a analogiilor, există tipuri de ace de păr din os care au circulație generală. Există, în același timp, tipuri de ace sau variante ale lor, în alte provincii (de pildă Noricum), care nu sunt prezente între cele studiate de noi și s-ar putea să nu existe deloc în provinciile dacice. De pildă din cele opt „tipuri” pe care le-a separat V. Saranović (*Saranović* 1981, p. 151—155) numai patru se întâlnesc între cele studiate de noi acum (tip 2 = tip I, v1; tip 4 = tip I v2; tip 4 = tip II, v1; tip 5 = tip II, v6). Dintre grupele separate de N Crummy (*Crummy* 1981, p. 158) în număr de cinci, numai pentru două avem analogii între cele studiate de noi (tip 1 = tip I, v2; tip 3 = tip II, v6). În același timp între tipurile de ace studiate de noi există un mare număr care nu pot fi regăsite între cele din Britannia, Noricum și Pannonia Inferior. Din studiul pieselor de la Porolissum (și în general al celor pe care le-am analizat acum) și din analogii am dedus următoarele: tipurile simple și variantele lor au o răspundere mai generală; tipurile și variantele mai complexe au căpătat specific regional sau local, căci în general numai capul (partea nefuncțională) a suferit modificări, partea funcțională, corpul, rămânând neschimbată. Capul acelor a primit forme și dimensiuni diferite în funcție de pregătirea artistică a meșterului producător, de modă sau de cererea specială, locală.

h. *despre datarea acelor de păr din os.* Posibilitățile de datare de care dispunem acum sunt foarte diferite, dar puține și puțin valoroase pentru datarea foarte „strînsă”. Primul și cel mai important mijloc de datare este acela oferit de contextul de descoperire. În cazul cînd nu avem precizate condițiile de descoperire putem uza de datarea prin analogie. Mai complet este însă cazul cînd, avînd context de descoperire, putem folosi și analogiile, mai ales cele din provinciile vecine celor dacice.

În general materialul cu care am lucrat acum (și în general cele descoperit în provinciile dacice) poate fi încadrat cronologic în limite relativ sigure. Cum astfel de piese nu se cunosc din așezări datînd dinainte de cucerirea romană¹⁸, trebuie să fixăm limita de jos a datării în vremea cînd armata romană și-a stabilit primele cantonamente pe teritoriul dacic de la nord de Dunăre. Deci în timp ce în Moldova de sud,

¹⁸ Colegul I. Glodariu (Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca), cunoscut specialist în istoria culturii materiale a dacilor dinainte de cucerire, afirmă că astfel de piese nu sînt cunoscute în așezările dacilor datînd înainte de anul 106 e.n.

Muntenia, Oltenia și în Banat am putea avea ace datînd de la sfîrșitul secolului I e. n., în Transilvania și, deci, și în zona de unde provin acele studiate de noi, datarea nu poate coborî sub data cuceririi provinciei (106 e. n.). Cele mai multe din acele studiate datează din perioada provincială (106–275 e. n.). În mod sigur, după cum este evident că tipul de cultură materială daco-romană provincială a mai supraviețuit încă cel puțin 100–150 de ani după 275 e. n., au supraviețuit și anumite tipuri sau variante ale acelor de păr din os.

Să vedem acum ce spune contextul arheologic. La Porolissum (vezi repertoriul) s-au descoperit în castrul Pomet și la amfiteatru ace de păr din os în nivelul I de locuire și respectiv în stratul de nivelare pentru construirea fazei I a amfiteatrului. Aceste ace pot fi dateate cu siguranță în primele două decenii de stăpînire romană. Există ace care au apărut în clădirile cu zid de piatră din castru, construite în anii de la mijlocul secolului II e. n. La amfiteatru au apărut ace în stratul de nivelare pentru construirea clădirii din zid (158 e. n.). La castru am găsit ace în elementele de fortificație construite la începutul secolului III e. n. (porți, turnuri, etc). Toate acestea datează după 213 e. n. (nr. 46, 47, 48, 49, 50). Și la amfiteatru sunt numeroase ace care pot fi dateate în perioada 160–275, fără precizări mai nuanțate. Există în același timp ace care aparțin stratului de ruinare din castru (de exemplu din clădirea rezervorului de apă) sau de la amfiteatru și care pot fi dateate în perioada romană tîrzie.

Am remarca doar că datările prin context coincid în bună măsură cu datările prin analogii.

5. *Comentariu istoric.* a. Acele de păr din os erau folosite pentru fixarea părului, fie purtat lung, fie așezat într-un coc în vîrfurile capului sau pe ceafă¹⁹.

b. Cei care foloseau acele de păr erau atît bărbații cît și femeile. Prezența acelor de păr în băi, în locuințe și chiar la amfiteatru nu se opune afirmației că acele de păr erau folosite de femei. Dar prezența lor în număr destul de mare în caste, în special în barăci în locuri unde, în mod sigur, nu intrau persoane de sex feminin, ne sugerează că erau folosite și de bărbați. Probabil părul era prins cu ace fie datorită simplului fapt că forma plete, fie că în aceeași ipoteză atunci cînd se purta cască trebuia adunat și fixat într-un coc.

c. despre locul de producere al acelor de păr nu putem discuta acum. Presupunem însă că acele de păr erau produse artizanal, dar de cele mai multe ori în ateliere specializate. Pentru cele la care modul de prelucrării forma, modul de finisare, aspectul în general era îngrijit se poate oricum presupune producerea într-un atelier. Probabil că, atunci cînd se va opera cu un număr mai mare de ace, cînd răspîndirea anumitor tipuri și variante va putea fi mai corect și mai bine apreciată atunci datele în legătură cu atelierele de producție vor fi mai sigure. Oricum nu se poate spune că astfel de produse proveneau din import. Faptul că numai tipurile și variantele primitive au analogii perfecte și par a avea o răspîn-

¹⁹ *acus*, în *DA*, I.1, 1877, p. 61, fig. 103 prezintă un model de fixare a coafurii feminine; G. Herzog-Hauser (*Nadel*, în *K&U*, VI, 1935, col. 1449–1556) și H. Leclercq (*DACL*, V, 1, 1922, p. 190–196) scriu că sînt obiecte de toaletă feminine.

24.5. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 12,7$ cm; $lc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; Porolissum, amfiteatru, încăperea n, nivelul I = S 4, m 14,50, a = 1,80 m; MIAZ Inv CC 295/1985.

25.6. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 12,8$ cm; $lc = 0,35$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; virful ciobit; începutul secolului II e.n.; Porolissum, amfiteatru, în umplutura fazei I = S 4, m 8,5, a = 2,55 m; MIAZ Inv CC 296/1985.

Planșa IV

26.7. Ac; os de culoare galbenă; întreg, dar virful tocit $L = 10,1$ cm; $lc = 0,4$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; lucrat îngrijit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,15–0,40; MIAZ Inv CC 326/1972.

27.8. Ac; os de culoare galbenă-brună; întreg, dar virful tocit $L_p = 10$ cm; $lc = 0,4$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; mijlocul sec. III e.n.; Buciumi, castru, baraca nr. 2, jumătatea de sud; a = 0,50 m; MIAZ Inv CC 84/1971.

28.9. Ac; os de culoare galbenă, cu reflexe verzi; fragment, virful rupt; $L_p = 8,1$ cm; $lc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Buciumi, castru, baraca 1, jumătatea de vest, la capăt, a = 0,50 m; MIAZ Inv CC 84/1971.

29.10. Ac; os de culoare galben-cenușie; întreg; $L = 7,9$ cm; $lc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea 3; MIAZ Inv CC 104/1971.

30.11. Ac; os de culoare galbenă deschis; fragment, virful rupt; $L_p = 5,6$ cm; $lc = 0,45$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. II–III e.n.; Porolissum, amfiteatru, încăperea a = matorul dintre casetele 1/4; MIAZ Inv CC 137/1984.

31.12. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 6,6$ cm; $lc = 0,3$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; sec. II–III e.n.; Porolissum f.l.d; MITCN f.n.i.

32.13. Ac; os de culoare galbenă; fragment, lipsește jumătatea de jos; $L_p = 5,5$ cm; $lc = 0,7$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil oval; îngrijit lucrat; sec. II–III e.n.; Porolissum, amfiteatru, din pământul aruncat; MIAZ Inv CC 145/1984.

33.14. Ac; os de culoare galbenă; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 4,7$ cm; $l = 0,6$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; sec. II, după 160; Porolissum, amfiteatru, încăperea O, nivelul II = S 4, m 23,50–24, a = 0,65 m; MIAZ Inv CC 287/1985.

34.15. Ac; os de culoare galbenă; fragment, jumătate de jos ruptă; $L_p = 4,45$ cm; $lc = 0,43$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; după 160 e.n.; Porolissum, amfiteatru, încăperea a, nivelul II = caseta 4 m 10/0 a = 0,40–0,50; MIAZ Inv CC 1450/1983

35.16. Ac; os de culoare galbenă; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 4,7$ cm; $lc = 0,4$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; sec. II–III e.n.; Porolissum, f.l.d.; MIT CN f.n.i.

36.17. Ac; os de culoare galben-brună; fragment, virful rupt; $L_p = 4,5$ cm; $lc = 0,35$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est a clădirii, a = 0,80–1,00 m; MIAZ Inv CC 339/1972.

37.18. Ac; os de culoare cenușie; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 4,9$ cm; $lc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; sec. III e.n.; Romita, baie; MIAZ Inv CC 343/1970.

Planșa V

38.19. Ac; os de culoare cenușie; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 7$ cm; $lc = 0,7$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit lucrat; sec. II–III e.n.; Ulpia Traiana, amfiteatru; MS Inv 182; *Alicu* 1982, p. 352, nr. 10, pl. I/14.

39.20. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 7,00$ cm; $lc = 0,7$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; suprafața neregulată, prelucrare mai puțin îngrijită; după 160 e.n.; Porolissum, amfiteatru, spațiul porții, nivelul II = Caseta 12, m 7/8, a = 1,20 m; MIAZ Inv CC 1663/1983.

40.21. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 7,4$ cm; $l_c = 0,6$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit; sec. II—III e.n.; Porolissum, f.l.d.; MITCN f.n.i.

41.22. Ac; os de culoare galbenă deschis; fragment, virful rupt; $L_p = 6,7$ cm; $l_c = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat foarte îngrijit; sec. II—III e.n.; Ulpia Traiana, între clădirile 001—002; MITCN Inv V 28937; *Alicu* 19'2, p. 352, nr. 4, I/13.

42.23. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 8,6$ cm; $l_c = 0,5$; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit; sec. II e.n.; Ulpia Traiana, templul lui Malagbel A; m 44, a = 0,70; MITCN Inv V 29808; *Alicu* 1982, p. 352, nr. 2, pl. I 1/5.

43.24. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 6,8$ cm; $l_c = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat; sec. II—III e.n.; Ulpia Traiana, for = SF 1, a = 0,50 m; *Alicu* 1982, p. 352, nr. 5, pl. I/15.

44.25. Ac; os de culoare cenușie deschisă; fragment, virful rupt; $L_p = 4,6$ cm; $l_c = 0,4$ cm; corpul este cilindric, se subțiază numai în zona virfului; prelucrat destul de rudimentar; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,30; MIAZ Inv CC 329/1972.

45.26. Ac; os de culoare galbenă; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 4,6$ cm; $l_c = 0,6$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit; sec. III e.n.; Buciumi, castru, baraca 2; MIAZ Inv CC 46/1969.

46.27. Ac; os de culoare galbenă; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 4,2$ cm; $l_c = 0,7$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat foarte fin; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, încăperea d = caseta 8, colț est; MIAZ Inv CC 146/184.

Plansa VI

47.28. Ac; os de culoare galbenă închisă; fragment, virful rupt; $L_p = 6,8$ cm; $l_c = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit; sec. III e.n.; Porolissum, castru Pomiet; *latus dextrum*, groapa de gunoi = S 80, m 88—89, a = 1,30; MIAZ Inv CC 1134/1983.

47.29. Ac; os de culoare galben închisă; fragment, virful puțin rupt; $L_p = 8,2$ cm; $l_c = 0,7$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n. Porolissum, castru Pomiet, cisterna, în exterior, lângă zid; MIAZ f.n.i.

49.30. Ac; os de culoare galben închisă; fragment, virful rupt; $L_p = 8,00$ cm; $l_c = 0,4$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Porolissum, castru Pomiet, *latus sinistrum*, clădirea C 3; MIAZ Inv CC 280/1984.

50.31. Ac; os de culoare galbenă; întreg, dar virful crăpat; $L = 8,5$ cm; $l_c = 0,65$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; sec. II e.n.; Porolissum, vamă, baraca 1 = S 1, m 37—36, a = 0,68 m; MIAZ f.n.i.

51.32. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 9,1$ cm; $l_c = 0,6$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit sec. II—III e.n.; Porolissum, vamă, baraca 1; MIAZ Inv CC 300/1988.

52.33. Ac; os de culoare galben închisă; întreg; $L = 10,9$ cm; $l_c = 0,7$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit sec. III e.n.; Porolissum, castru Pomiet, porta praetoria, bastionul de est, a = 0,90 m; MIAZ Inv CC 471/1977.

52.—4. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 5,7$ cm; $l_c = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit; lovit în câteva locuri, corpul s-a înnegrit; sec. III e.n.; Porolissum, castru Pomiet, cisterna, în dărâmtură; MIAZ Inv CC 1059/1987.

54.—. ac; os de culoare galbenă deschis; fragment; $L_p = 4,5$ cm; $l_c = 0,75$ cm; cap foarte ușor rotunjit; corpul se subțiază uniform spre virf; profil semicircular; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Porolissum, castru Pomiet, clădirea 9, în spatele clădirii comandamentului; MIAZ f.n.i.

55.—. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 6$ cm; $l_c = 0,5$ cm; cap ușor conic; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Porolissum, castru Pomiet, clădirea C 9, în spatele clădirii comandamentului; MIAZ f.n.i.

80.8. Ac; os de culoare galben-cenușie; fragment; virful rupt; $L_p = 4,1$ cm; $lc = 0,41$ cm; $dc = 0,25$ cm; cap cu profil oval; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, foarte puțin și se subțiază spre virf; profil oval; prelucrat îngrijit; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, $a = 1,10-1,20$ m; MIAZ Inv CC 334/1972

81.9. Ac; os de culoare galben deschisă; întreg; $L = 7,1$ cm; $lc = 0,45$ cm; $dc = 0,35$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit; sec. II–III e.n.; Ulpia Traiana, amfiteatru; MS Inv 1081; *Alicu* 1982, p. 352, nr. 17, pl. I/8

82.10. Ac; os de culoare galben închisă; întreg $L = 9,5$ cm; $lc = 0,35$ cm; $dc = 0,3$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit; sec. III e.n.; Porolissum, amfiteatru, spațiul porții de nord-vest = caseta 10, m 2/g, $a = 1,00$ m, în strat de depunere; MIAZ Inv CC 1674/1987

Varianța 2. Ace cu cap semirotund

Planșa X

83.1. Ac; os de culoare galben-cenușie; fragment, virful rupt; $L_p = 6,4$ cm; $dc = 0,4$ cm; $lc = 0,4$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat foarte îngrijit; pe cap se păstrează fațete ca urmare a ciopririi; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, $a = 0,80-1,00$ m; MIAZ Inv CC 339/1972

84.2. Ac; os de culoare galben-brună; fragment, virful rupt; $L_p = 6,4$ cm; $lc = 0,4$ cm; $dc = 0,37$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat cu grijă; sec. III e.n.; Romita, baie latura de est, $a = 0,25-0,50$ m; MIAZ Inv CC 337/1972

Varianța 5. Ace cu cap combinat, la bază trapez, sus semiglob

85.3. Ac; os de culoare galbenă deschisă; întreg $L = 8,8$ cm; $lc = 0,4$ cm; $dc = 0,25$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă foarte puțin spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat destul de îngrijit; sec. II–III e.n.; Porolissum, oraș, terasa cu baie; MIT f.n.i.; *Gudea* 1989, p. 828, nr. 13

86.4. Ac; os de culoare galben-maronie; fragment, jumătate de jos ruptă; $L_p = 6,3$ cm; $lc = 0,7$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Porolissum, oraș, clădirile OL, la sud-est de castrul Pomet; MITCN Inv I 9779; *Gudea*, 1989, p. 828, nr. 14

Varianța 6. Ace cu cap globular

Planșa XI

87.1. Ac; os de culoare galben-brună; întreg, dar virful ușor ciobit; $L = 11,7$ cm; $lc = 0,63$ cm; $dc = 0,43$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; foarte bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, $a = 1,10-1,20$ m; MIAZ Inv CC 334/1972

88.2. Ac; os de culoare galbenă închisă; întreg $L = 10,7$ cm; $dc = 0,53$ cm, $lc = 0,38$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie; MIAZ Inv CC 334/1972

89.3. Ac; os de culoare galbenă, brună; fragment, virful rupt; $L_p = 9,1$ cm; $lc = 0$, cm; $dc = 0,4$ cm; corpul mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, $a = 0,30$ m; MIAZ Inv CC 329/1972

90.4. Ac; os de culoare galbenă brună; întreg, dar virful tocit; $L = 9,5$ cm; $lc = 0,5$ cm; $dc = 0,35$ cm; capul ușor țuguiat; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; Romita, baie, latura de est, $a = 0,25-0,50$ m; MIAZ Inv CC 337/1972

91.5. Ac; os de culoare galbenă cenușie; fragment, virful rupt; $L_p = 8,2$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,35$ cm; capul ușor țuguat; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază foarte puțin spre virf, acesta detașându-se brusc; profil ovalizat; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, $a = 0,80-1,00$ m; MIAZ Inv CC 335/1972

92.6. Ac; os de culoare galbenă cenușie; întreg $L = 9,2$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă încă în partea de sus, apoi se subțiază uniform spre virf; virful ușor tocit; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, $a = 0,25-0,50$ m; MIAZ Inv CC 337/1972

93.7. Ac; os de culoare alb-cenușie; fragment, se păstrează numai jumătate de sus; $L_p = 6,00$ cm; $l_c = 0,6$ cm; $d_c = 0,38$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; îngrijit prelucrat; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est; $a = 0,25-0,50$ m; MIAZ Inv CC 337/1972

Planșa XII

94.8. Ac; os de culoare galbenă; întreg — a rost rupt la un capăt și apoi reascuțit; $L = 7,6$ cm; $l_c = 0,6$ cm; $d_c = 0,35$ cm; corpul, subțire; lângă cap, se îngroașă continuu spre virf, unde se ascute brusc; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Porolissum, amfiteatru, pe arenă, în stratul de dărîmire = S 3 m, 19,50, $a = 1,35$; MIAZ Inv CC 810/1983

95.9. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 7,2$ cm; $l_c = 0,6$ cm; $d_c = 0,35$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă puțin spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Porolissum, oraș, sectorul OL, clădirea OL 1-OL 4 MITCN f.n.i.; *Gudea 1989*, p. 827, nr. 12

96.10. Ac; os de culoare galbenă brună; fragment, capătul de jos cu virful rupt; $L_p = 7,3$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,32$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita baie, latura de est, $a = 0,80-1,00$ m; MIAZ Inv CC 339/1972

97.11. Ac; os de culoare galbenă cenușie, mai mult spre cenușiu decît spre galben; acul a fost rupt și apoi reascuțit; $L = 6,4$ cm; $l_c = 0,75$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă pînă aproape de virf, unde se ascute brusc; profil rotund, dar suprafața neregulată; prelucrare destul de îngrijită; sec. III e.n.; Buciumi, castru, pe via sagularis, $a = 1,10$ m; MIAZ Inv CC 341/1973

98.12. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 8,00$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se ascute spre virf; profil rotund; prelucrat îngrijit, dar suprafața destul de neregulată; sec. III e.n.; Buciumi, castru, clădirea 4 (pretorium), încăperea P; MIAZ Inv CC 103/1937; *Psp 1972*, p. 92, nr. 8, pl. C/7

99.13. Ac; os de culoare galbenă brună; fragment, partea de jos cu virful rupt; $L_p = 7,6$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat cu grijă, dar suprafața destul de neregulată; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, $a = 0,25-0,50$ m; MIAZ Inv CC 337/1972

Planșa XIII

100.14. Ac; os de culoare galbenă brună; fragment, virful foarte tocit; $L_p = 7,1$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,33$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; oval; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea 3, pe pavaj; MIAZ Inv CC 331/1972

101.15. Ac; os de culoare galbenă, fragment, virful rupt; $L_p = 6,9$ cm; $l_c = 0,52$ cm; $d_c = 0,33$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III, după 160; Porolissum, amfiteatru, încăperea a, nivelul II = caseta C 4, m 7/c, $a = 0,40$ m; MIAZ Inv CC 1452/1983

102.16. Ac; os de culoare galbenă închisă; fragment, virful rupt; $L_p = 6,7$ cm; $l_c = 0,55$ cm; $d_c = 0,37$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Porolissum, amfiteatru, încăperea R, în umplutura absidei = caseta 9, m 4/A, $a = 0,90$ m; MIAZ Inv CC 1662/1987

103.17. Ac; os de culoare galbenă închisă; fragment, lipsește căm o treime din piesă cu virful; $L_p = 6,1$ cm; $lc = 0,45$ cm; $dc = 0,4$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, pe arenă = caseta 9, m 1, a = 0,50 m; MIAZ Inv CC 182/1983

104.18. Ac; os de culoare alb-gălbui; fragment, lipsește jumătatea de jos; $L_p = 4,8$ cm; $lc = 0,6$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Potaissa, oraș; MOTurda; I. Țigăra, *ActMuz*, 1956, p. 96, fig. 8/1

105.19. Ac; os de culoare galbenă; fragment, partea de jos cu virful ruptă; $L_p = 6,1$ cm; $lc = 0,4$ cm; $dc = 0,4$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea nr. 3, a = 0,25 m; MIAZ Inv CC 103/1971

106.20. Ac; os de culoare gălbuie; întreg, dar virful ciobit; $L = 8,7$ cm; $lc = 1,1$ cm; $dc = 0,42$ cm; corpul, subțire lingă virf, se îngroașă spre virf, unde se subțiază brusc; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,30 m; MIAZ Inv CC 329/1972

107.21. Ac; os de culoare galbenă brună; întreg $L = 7,3$ cm; $lc = 0,5$ cm; $dc = 0,44$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, a = 0,25—0,50 m; MIAZ Inv CC 337/1972

108.22. Ac; os de culoare galbenă deschisă; fragment, partea de jos cu virful ruptă; $L_p = 6,2$ cm; $lc = 1,2$ cm; $dc = 0,2$ cm; corpul se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II e.n.; Ulpia Traiana, amfiteatru; MS Inv 1067; *Alicu* 1982, p. 352, nr. 18, pl I/9

Varianța 7. Ace cu cap oval

Planșa XIV

109.1. Ac; os de culoare galbenă; întreg $L = 11,00$ cm; $lc = 0,5$ cm; $dc = 0,3$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,30 m; MIAZ Inv CC 329/1972

110.2. Ac; os de culoare galbenă închisă; întreg $L = 8,4$ cm; $lc = 0,3$ cm; $dc = 0,25$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,15—0,40 m; MIAZ Inv CC 326/1972

111.3. Ac; os de culoare galbenă brună; întreg; $L = 7,7$ cm; $lc = 0,25$ cm; $dc = 0,3$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; prelucrat cu grijă; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, a = 0,25—0,50 m; MIAZ Inv CC 337/1972

112.4. Ac; os de culoare galbenă brună; fragment, porțiunea de jos, cu virful, ruptă; $L_p = 7,8$ cm; $lc = 0,5$ cm; $dc = 0,35$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; capul are profil oval; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,80—1,00 m; MIAZ Inv CC 335/1972

113.5. Ac; os de culoare galbenă cenușie; fragment, partea de jos cu virful ruptă; $L_p = 6,8$ cm; $lc = 0,35$ cm; $dc = 0,37$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; capul fațetat din cauza cioplitii; prelucrat destul de îngrijit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,50—0,60 m; MIAZ Inv CC 333/1972

114.6. Ac; os de culoare galbenă, brună; fragment; virful rupt; $L_p = 7,4$; $lc = 0,4$; $dc = 0,3$; corpul subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,15—0,40 m; MIAZ Inv CC 326/1972

Planșa XV

115.7. Ac; os de culoare galbenă; fragment; virful rupt; $L_p = 8,00$; $lc = 0,65$; $dc = 0,30$ cm; corpul, subțire lingă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; mijlocul sec. III e.n.; Porolissum, amfiteatru, S 4, m 45, a = 1,30 m, din umplutura arenei; MIAZ Inv CC 283/1985

116.8. Ac; os de culoare galben închisă; fragment; partea de jos cu virful, ruptă; $L_p = 7,5$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Porolissum, amfiteatru, caseta C 10, m 5/4, a = 0,80 m, depunerea din poartă; MIAZ Inv CC 1686/1987

117.9. Ac; os de culoare galbenă-brună; fragment; virful tocit; $L_p = 6,7$ cm; $l_c = 0,43$ cm; $d_c = 0,4$ cm; capul ușor țuguat; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă brusc, apoi se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, a = 0,25–0,50 m; MIAZ Inv CC 357/1972

118.10. Ac; os de culoare cenușie deschisă; fragment, jumătatea spre virf ruptă; $L_p = 6,00$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,50–0,60 m; MIAZ Inv CC 333/1972

119.11. Ac; os de culoare galbenă; fragment, partea de jos, cu virful, ruptă; $L_p = 5,8$ cm; $l_c = 0,32$ cm; $d_c = 0,27$ cm; corpul, subțire lângă cap, se subțiază spre virf; după ce spre mijloc este mai îngroșat; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,30 m; MIAZ Inv CC 329/1972

120.12. Ac; os de culoare galbenă; fragment, jumătatea de jos ruptă; $L_p = 5,6$ cm; $l_c = 0,4$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Porolissum, amfiteatru, caseta C 13, m 4/A, a = 0,26 m, depunerea de pe arenă; MIAZ Inv CC 592/1988

121.13. Ac; os de culoare galbenă cenușie; fragment, partea de jos cu virful lipsește; $L_p = 5,5$ cm; $l_c = 0,5$ cm; $d_c = 0,34$ cm; corpul, subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,30 m; MIAZ Inv CC 329/1972

Variantă 8. Ace cu cap în formă de disc, găurit

Planșa XVI

122.1. Ac; os de culoare galbenă; întreg, dar virful este tocit sau chiar rupt?; $L = 10,2$ cm; $l_c = 7,5$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul se subțiază uniform de la cap spre virf; profil rotund; suprafața cam neregulată, dar bine lustruită; orificiul discului = 0,25 cm; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,80–1,00 m; MIAZ Inv CC 335/1972

Variantă 9. Ace cu cap în formă de pion de șah

123.2. Ac; os de culoare galbenă închisă?; Fragment, jumătatea de jos a corpului lipsește; $L_p = 5,2$ cm; $l_c = 0,57$ cm; $d_c = 0,4$ cm; corpul, mai subțire lângă cap, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, la suprafață; MIAZ Inv CC 330/1970

Tip III. Ace cu cap plin despărțit de corp printr-o placă

Variantă 1. Ace cu cap piramidal cu mai multe gulere

Planșa XVII

124.1. Ac; os de culoare galbenă, deschisă; întreg; $L = 9,75$ cm; $l_c = 0,6$ cm; $d_c = 0,57$ cm; L_a git + gulere = 0,9 cm; corpul, subțire lângă placă, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Buciumi, castru, clădirea 5, baia, încăperea B; MIAZ Inv 1992

125.2. Ac; os de culoare galbenă; fragment, partea de jos, cu virful, ruptă; $L_p = 9,00$ cm; $l_c = 0,35$ cm; $d_c = 0,6$ cm; h ghituituri = 0,6 cm; corpul, mai subțire lângă placă, se îngroașă brusc, apoi se subțiază uniform spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Inlăceni, baia de lângă castru; MITCN Inv IN 6936; N. Gudea, în *ActaMP*, 3, 1979, p. 199, nr. 2

Varianta 2 Ace cu cip în formă de bufniță

126.3. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 11,1$ cm; $lc = 1,00$; $h_{cap} = 1,8$ cm; corpul, mai subțire lângă placă, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre vîrf; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Ulpia Traiana, f.l.d.; MS Inv 814; *Alicu 1982*, t. 352, nr. 19, p. 1, 10 (scrie cap în formă de harfă)

Varianta 3. Ace cu capul format din trapeze suprapuse cu laza mică în jos

127.4. Ac; os de culoare galbenă; fragment, partea de sus a capului a fost fracturată; $L_p = 12,55$ cm; $lc = 1,6$ cm; $gr_{cap} = 0,5$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform de la cap spre vîrf; bine lustruit; sec. III e.n.; Buciumi, castru, clădirea 5 (baia), încăperile din partea de nord, $a = 1,80$ m; MIAZ Inv CC 270/1970; *Pop 1972*, p. 93, nr. 1, pl. CII, 1

128. —. Ac; os de culoare galbenă-cenușie; fragment; se păstrează jumătatea de sus a capului cu capul; $L_p = 5,3$ cm; $lc = 0,5$ cm; corpul mai subțire lângă placă, se îngroașă, apoi se subțiază spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, $a = 0,50–0,60$ m; MIAZ Inv CC 333/1972

Varianta 4. Ace cu cap discoidal, găurit

129.5. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 14,5$ cm; $lc = 0,8$ cm; $dg_c = 0,35$ cm; $hc = 1,00$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul, mai subțire lângă placă, se îngroașă puțin spre mijloc, apoi se subțiază spre vîrf, profil rotund; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Porolissum, amfiteatru, martorul între C 9/10 și C 11/12, spațiul porții de nord-vest; MIAZ Inv CC 165/1987

Planșa XVIII

Tipul IV. Ace cu cap masiv despărțit de corp printr-o gîtuțură și avînd cel puțin un guler

Varianta 3. Ace cu cap rotund (globular)

130.1. Ac; os de culoare galbenă la mijloc, iar în partea exterioară brună; fragment; jumătatea de jos, cu virful, ruptă; $L_p = 5,8$ cm; $lc = 0,5$ cm; $dc = 0,45$ cm; corpul se subțiază uniform de la git spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Buciumi, castru, clădirea 5 (baie); MIAZ Inv CC 52/1965; *Pop 1972*, p. 93, nr. 9, pl. C, 8

Varianta 4. Ace cu cap oval

131.2. Ac; os de culoare galbenă; fragment; partea de jos cu virful ruptă; $L_p = 6,9$ cm; $lc = 0,5$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform de la git spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Porolissum, amfiteatru, martorul între c 9–10/C 11–12, spațiul porții de nord-vest; MIAZ Inv CC 1649/1987

Varianta 5. Ace cu cap piramidal dublu

132.3. Ac; os de culoare galbenă deschisă; fragment; virful rupt; $L_p = 8,5$ cm; $lc = 0,45–0,5$ cm; $dc = 0,4$ cm; corpul, mai subțire lângă git, se subțiază uniform spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Feldioara, castru; MJB Inv II 2542

Varianta 6. Ace cu cap în formă de con de pin

133.4. Ac; os de culoare galbenă; fragment; mai mult de jumătate din piesă împreună cu virful lipsește; $L_p = 5,2$ cm; $lc = 0,5$ cm; $hc = 1,00$ cm; $h_{git} = 0,6$ cm; $dc = 0,55$ cm; corpul, subțire lângă placă, se îngroașă spre mijloc, apoi (probabil) se subțiază; profil rotund; bine lustruit; sec. II–III e.n.; Potaissa, oraș (Piața Ecaterina Varga); MOT f.n.i.; I. Țigăra în *ActMuz*, 1956, p. 96, fig. 2 (dintre cele 23 bucăți găsite acolo)

134.5. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 13,2$ cm; $lc = 0,4$ cm; $hc = 1,1$ cm; $dc = 0,35$ cm; capul în formă de con de pin; două plăci (gulere); corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Rîșnov, castru; f.l.d.; MJB f.n.i.

135.6. Ac; os de culoare galbenă deschisă; întreg; $L = 11,4$ cm; $lc = 0,55$ cm; $hc = 1,4$ cm; $dc = 0,4$ cm; capul are două gulere; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Potaissa, oraș (Piața Ecaterina Varga); MOT; I. Țigăra, în *ActMuz*, 1956, p. 96, fig. 8/3

Varianța 7. Ace cu cap semiglobular

136.7. Ac; os de culoare galbenă, brună; fragment, jumătatea de jos, cu virful rupt; $L_p = 4,7$ cm; $lc = 0,6$ cm; $hc = 0,45$ cm; $dc = 0,6$ cm; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, latura de est, $a = 0,80-1,00$ m; MIAZ Inv CC 339/1972

Planșa XIX

Tip V. Ace cu cap masiv despărțit de corp printr-o gîlătură și cel puțin un guler

Varianța 1. Ace cu cap în formă de piramidă dublă

137.1. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 11,00$ cm; $lc = 0,4$ cm; $dc = 0,45$ cm; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil oval; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, caseta C 12, m 1/6, $a = 0,95$ m, spațiul porții de nord-vest în depunere; MIAZ Inv CC 1669/1985

138.2. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; $L_p = 6,00$ cm; $lc = 0,4$ cm; $dc = 0,4$ cm; profilul capului oval; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, martorul dintre casetele C 2—C 4, încăperea b; MIAZ Inv CC 1453/1983

Varianța 2. Ace cu cap piramidal cu baza în jos

139.3. Ac; os de culoare galbenă; fragment, se păstrează numai partea de sus, din apropierea capului, $L_p = 3,8$ cm; $lc = 0,55$ cm; $dc = 0,50$ cm; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Buciumi, castru, clădirea 4 (praetorium), încăperea P; MIAZ Inv CC 82/1967; *Pop* 1972, p. 92, nr. 5, pl. C, 4

140.4. Ac; os de culoare cenușie; fragment, se păstrează jumătatea de sus; $L_p = 6,2$ cm; $lc = 0,9$ cm; $dc = 0,4$ cm; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf, profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, castru Pomet, f.l.d.; MIAZ Inv CC .../1981

Subvariantă. Ace cu cap piramidal crestat

141.5. Ac; os de culoare galbenă; fragment, capătul piramidei și virful rupt; $L_p = 6,7$ cm; $lc = 0,6$ cm; $dc = 0,4$ cm; aspect de con de pin (brad); corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, S 4, m 15—2p, din pămîntul aruncat; zona încăperii n; MIAZ Inv CC 278/1985

142.6. Ac; os de culoare albă cenușie; întreg; $L = 7,8$ cm; $lc = 6,5$ cm; $hc = 1,3$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul se subțiază de la gît spre virf, mai accentuat în zona virfului propriu-zis; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă; MIAZ Inv CC 326/1972

143.7. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt sau tocit; $L_p = 9,2$ cm; $lc = 0,8$ cm; $hc = 1,6$ cm; $dc = 0,6$ cm; capul decorat cu incizii încrucișate; corpul se subțiază uniform de la gît spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, caseta C 12, m 11/4, $a = 0,80$ m, în exterior în depunere; MIAZ Inv CC 1685/1987

144.8. Ac; os de culoare galbenă cenușie; fragment, virful rupt; $L_p = 10,6$ cm; $lc = 9,6$ cm; $hc = 2,1$ cm; $dc = 0,5$ cm; capul decorat cu incizii încrucișate; corpul se subțiază

uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea mare, a = 0,80 m; MIAZ Inv CC 329/1972; Lp = 6,1 cm; lc = 0,7 cm; hc = 1,6 cm; dc = 0,6 cm; capul decorat cu incizii încrucișate; profil oval; corpul se subțiază de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,30 m; MIAZ Inv CC 329/1972; Lp = 10,1 cm; lc = 0,7 cm; hc = 2,00 cm; dc = 0,7 cm; partea de jos atacată și înnegrită de oxidare; capul decorat cu incizii încrucișate; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Porolissum, castru, porta praetoria, bastionul de nord; MIAZ Inv CC 500/1977

147.— Ac; os de culoare galbenă; fragment, se păstrează partea de sus cu capul; Lp = 6,2 cm; lc = 0,73 cm; hc = 3,1 cm; capul decorat cu incizii încrucișate; trei gulere; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Porolissum, castru, Pometa pe lăcaș principalis; MIAZ Inv CC 355/1978

148.— Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; Lp = 8,2 cm; lc = 0,6 cm; hc = 2,5 cm; capul decorat cu incizii încrucișate imitând conul de brad; trei gulere; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; sec. II—III e.n.; Gilău, castru, f.l.d.; M. Rusu, in *Materiale*, 2, 1956, p. 697, fig. 5/19

149.— Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; Lp = 8,00 cm; lc = 0,6 cm; hc = 3,00 cm; capul decorat cu incizii încrucișate; patru gulere; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; Gherla, castru, praetorium (?); E. Orosz, *Jelenítés a Szamosújvári római társasház praetoriumának ásatairól*, Szamosújvár, 1907, p. 13, pl. XIV/3

150.— Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful rupt; Lp = 8,00 cm; lc = 0,6 cm; hc = 3,00 cm; capul decorat cu incizii încrucișate; patru gulere; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; Gherla, castru, praetorium (?); E. Orosz, *Jelenítés a Szamosújvári római társasház praetoriumának ásatairól*, Szamosújvár, 1907, p. 13, pl. XIV/3

150.1. Ac; os de culoare galbenă deschisă; fragment, jumătatea de jos cu virful lipsesc; Lp = 5,4 cm; dc = 0,35 cm; corpul, subțire lingă, git, se îngroașă spre mijloc, apoi se subțiază spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, oraș, terasa cu sanctuare; MIT f.n.i.; Gădea 1989 a, p. 828, nr. 15

151.— Ac; os de culoare galbenă; fragment, se păstrează partea superioară a corpului cu capul; Lp = 4,00 cm; dc = 0,7 cm; hc = 2,00 cm; cap și trei gulere; între gulerul 2 și 3 o porțiune bombată; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Gherla, castru, praetorium (?); E. Orosz, *op. cit.*, p. 23, p. XIV/3

151.1. Ac; os de culoare galbenă; fragment, se păstrează partea superioară a corpului cu capul; Lp = 4,00 cm; dc = 0,7 cm; hc = 2,00 cm; cap și trei gulere; între gulerul 2 și 3 o porțiune bombată; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Gherla, castru, praetorium (?); E. Orosz, *op. cit.*, p. 23, p. XIV/3

152.2. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful și partea de jos ruptă; Lp = 9,1 cm; lc = 0,5 cm; dc = 0,5 cm; capul aplatizat; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea mare, a = 0,55 m; MIAZ Inv CC 22/1974

153.3. Ac; os de culoare galbenă cenușie; fragment, se păstrează numai partea de sus cu capul; Lp = 3,2 cm; lc = 0,8 cm; dc = 0,5 cm; capul foarte aplatizat, poate chiar rupt; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea mare (cu absidă), a = 0,30 m; MIAZ Inv CC 329/1972

154.4. Ac; os de culoare galbenă; fragment, virful capului?, partea de jos cu virful propriu-zis rupt; Lp = 7,40 cm; lc = 0,7 cm; dc = 0,5 cm; capul aplatizat sau rupt; corpul se subțiază uniform de la git spre virf; profil rotund; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, caseta C 12, m 8/m, a = 0,95 m = spațiul porții de nord-vest, in depunere; MIAZ Inv CC 1668/1987

155.5. Ac; os de culoare galbenă; întreg; L = 8,65 cm; lc = 0,6 cm; hc = 0,2 cm; dc = 0,6 cm; capul are profil oval; corpul se subțiază foarte puțin spre virf; are aspect cilindric; doar aproape de virf se ascute; profil oval; bine lustruit; sec. II—III e.n.; Porolissum, amfiteatru, caseta C 12, m 7/g, a = 1,00 m = spațiul porții de nord-vest, depunere; MIAZ Inv CC 1660/1987

156.6. Ac; os de culoare galbenă cenușie; întreg, dar capătul capului parcă ar fi ciobit; $L = 10,7$ cm; $lc = 0,2$ cm; $hc = 0,2$ cm; $dc = 0,5$ cm; corpul se subțiază uniform de la gît spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie, încăperea cu absidă, a = 0,50–0,60 m; MIAZ Inv CC 333/1972

Varianța 5. Ace cu cap globular și unul/două gulere

157.7. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 14,4$ cm; $lc = 0,9$ cm; h gulere = 1,00 cm; $dc = 0,5$ cm; capul grosolan executat are suprafața neregulată; corpul, indoit, se subțiază uniform de la gît spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; prima jumătate a secolului II e.n.; Porolissum, amfiteatru, casete C 11, m 10/2, a = 0,90 m = spațiul porții de nord-vest, umplutura din fața II; MIAZ Inv CC 1675/1987

Varianța 6. Ace cu cap piramidal și gît foarte înalt

Planșa XXI

158.1. Ac; os de culoare galbenă; întreg; $L = 8,5$ cm; $lc = 0,25$ cm; h gît = 1,2 cm; $dc = 0,3$ cm; gîtul înalt cu incizii la bază; corpul se subțiază uniform spre vîrf; profil rotund bine lustruit; sec. III e.n.; Romita, baie; f.l.d.; MIAZ Inv CC 352/1970

Varianța 7. Ace cu cap discoidal găurit

159.2. Ac; os de culoare gălbuie; fragment, virful rupt; $L_p = 10,00$ cm; $lc = 0,7$ cm; $dg = 0,25$ cm; h gît = 1,1 cm; $dc = 0,5$ cm; gîtul are două alveolări despărțite de o canelură; corpul, mai subțire lingă gît, se îngroșează, apoi se subțiază spre vîrf; profil rotund; bine lustruit; sec II–III e.n.; Porolissum, amfiteatru, martorul între casetele C10/12 = spațiul porții de nord-vest; MIAZ Inv CC 1648/1987

La aceste piese determinabile se adaugă un număr mare de fragmente nedeterminabile datorită lipsei capului: 9 piese de la Romita baie; 13 piese de la Porolissum amfiteatru 1 piesă de la Buciumi castru, 4 piese de la Ulpia Traiana.

NICOLAE GUDEA — ISTVÁN BAJUSZ

HAARNADELN AUS KNOCHEN VON POROLISSUM.
EINIGE BEMERKUNGEN HINSICHTLICH DER KNÖCHERNEN NADELN AUS DEM
RÖMISCHEN DAKIEN MIT DENEN MAN DAS HAAR BEFESTIGTE

(Zusammenfassung)

Die Verfasser beschreiben Haarnadeln aus Knochen von Porolissum, die während der Ausgrabungen am Amphitheater, am Römerlager Pomet und am Zollgebäude entdeckt wurden. Um das hinsichtlich dieses Toilettegegenstandes zu vervollständigen, fügten die Verfasser dem Kern von Gegenständen, die aus Porolissum stammen, auch Haarnadeln hinzu, die in anderen Römerlagern (Buciumi, Gilău) und Städten (Ulpia Traiana, Potaissa) entdeckt wurden. Bisher untersuchte man ungefähr 160 Gegenstände.

Hinsichtlich dieser Haarnadeln wurden folgende Fragen behandelt: 1. Einführung; 2. Geschichte der Forschungen; 3. Arbeitsmethode; 4. Archäologischer Kommentar über: a. die Siedlungen, in denen Haarnadeln aus Knochen erschienen; b. ihr Entdeckungsort; c. die Umstände ihrer Entdeckung; d. die Zahl der Haarnadeln; e. die Ausmaße der Haarnadeln; f. die Art und Weise ihrer Herstellung; g. die Typen der knöchernen Haarnadeln; h. die Datierung der Haarnadeln; 5. Geschichtlicher Kommentar.

Die untersuchten Haarnadeln wurden in fünf Typen, jeden davon mit mehreren Varianten, eingeteilt. Man entdeckte sie eher in Städten und Römerlagern und anscheinend fehlen sie in den Dorfsiedlungen. Innerhalb der Städte und Römerlager tauchten sie häufiger in Amphitheatern, Bädern und Tempeln auf. Sie wurden sowohl von Männern als auch von Frauen verwendet. Die Haarnadeln wurden wahrscheinlich in spezialisierten Werkstätten hergestellt, was sowohl von der Qualität der Herstellung als auch von den fast standardisierten Formen bewiesen wird. Im allgemeinen ähneln die untersuchten Haarnadeln mit den aus anderen Provinzen bekannten Formen aber es gibt auch Typen und Varianten, die in anderen Gebieten keine Analogien haben. Die Haarnadeln stammen aus der Zeit der Provinz, ohne daß zur Zeit bestimmt werden könnte, welche Typen oder Varianten in einer gewissen Periode der römischen Besatzung überwogen hätten. Ganz gewiß aber wurden die Haarnadeln auch nach der Aufgabe der Provinz so lange noch verwendet, als die provinzielle materielle ihren dakisch-römischen Charakter bewahrte.

Infolge ihrer Merkmale können die Haarnadeln aus Knochen wichtige Gegenstände im Prozeß der Bestimmung der Qualität des provinziellen Facies der provinziellen materiellen Kultur werden.

* LISTA PRESCURTĂRILOR SPECIALE FOLSITE ÎN LUCRARE

Alicu 1982	D. Alicu — E. Nemeş, <i>Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , in <i>ActaMN</i> , 19, 1982, p. 345—365
Crummy 1979	Nina Crummy, <i>The roman small finds from excavations in Colchester 1971—1979</i> , in <i>Colchester Archaeological Reports</i> , 2, 1981, p. 19—28
Crummy 1981	Nina Crummy, <i>A chronology of romano-british bone pins</i> , in <i>Britannia</i> , 10, 1979, p. 157—163
Gudea 1989	N. Gudea, Porolissum. <i>Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, Săpături şi descoperiri arheologice pînă în anul 1977</i> = <i>ActaMP</i> , 13, 1989
Pop 1972	C. Pop, <i>Obiecte de jodoba</i> , in <i>Castrul roman de la Buciumi</i> , Cluj, 1972, p. 92—93
Ruprechtsberger	G. M. Ruprechtsberger, <i>Die römischen Bein- und Bronzenadeln aus den Museen Enns und Linz</i> , Linz, 1979
Saranović 1981	Vesna Saranović- Svatek, <i>Tipologia kostanih predmeta iz Sirmiuma</i> , in <i>Arheologia</i> , 27, 1981, p. 149—179, des pre ace p 159 sq
Britannia	Brit
Pannonia Inferior	PanInf
Noricum	Nor

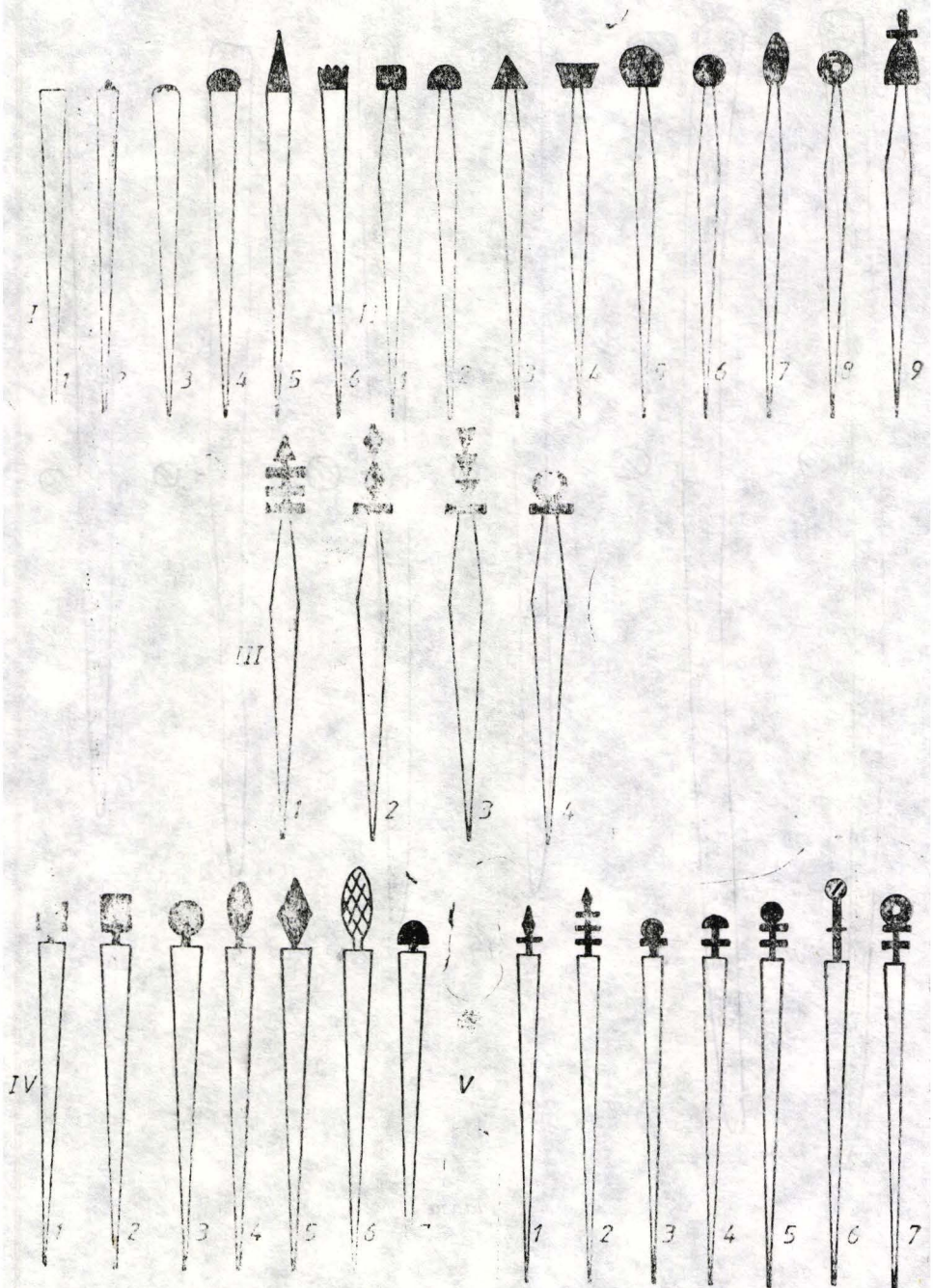
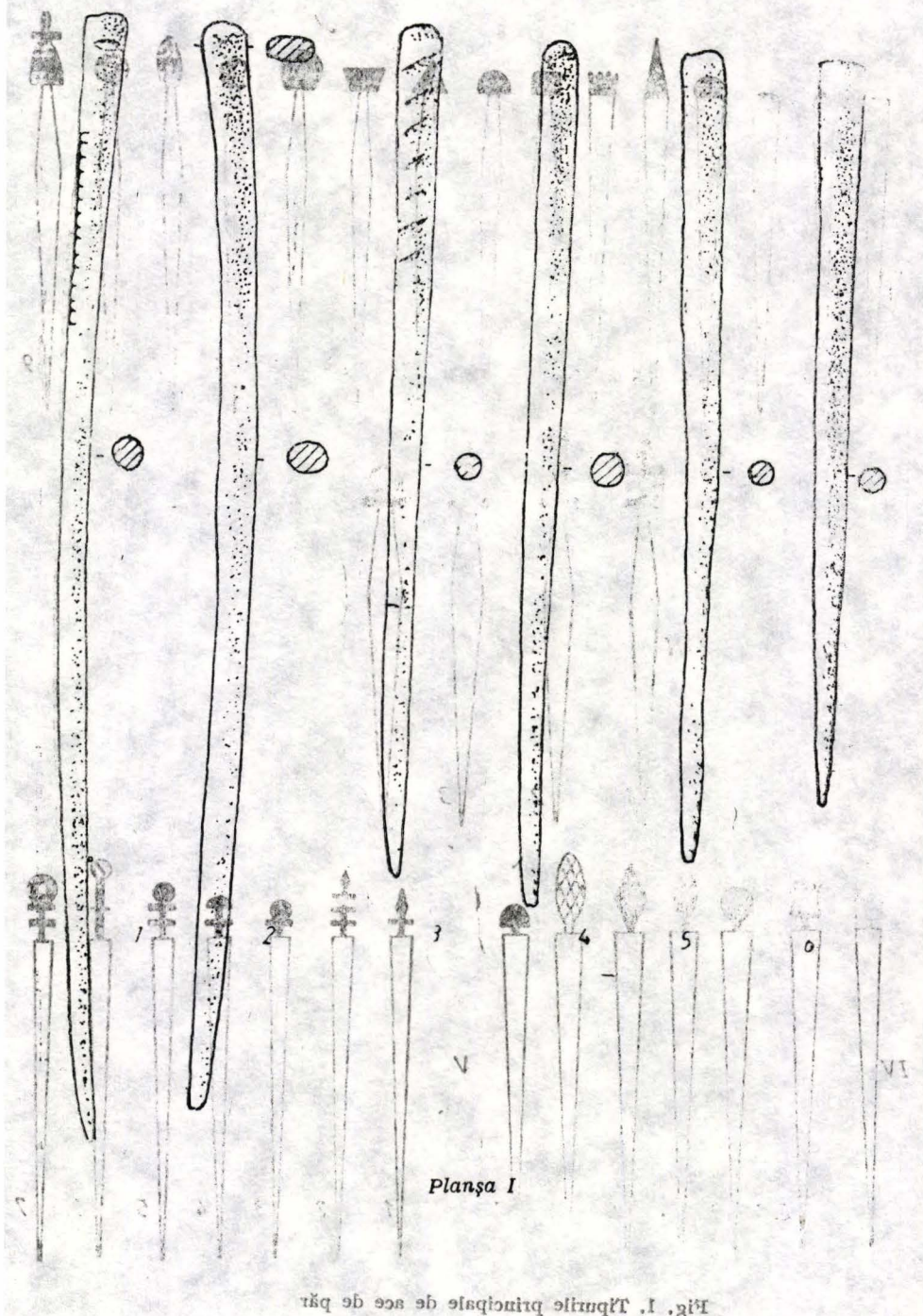
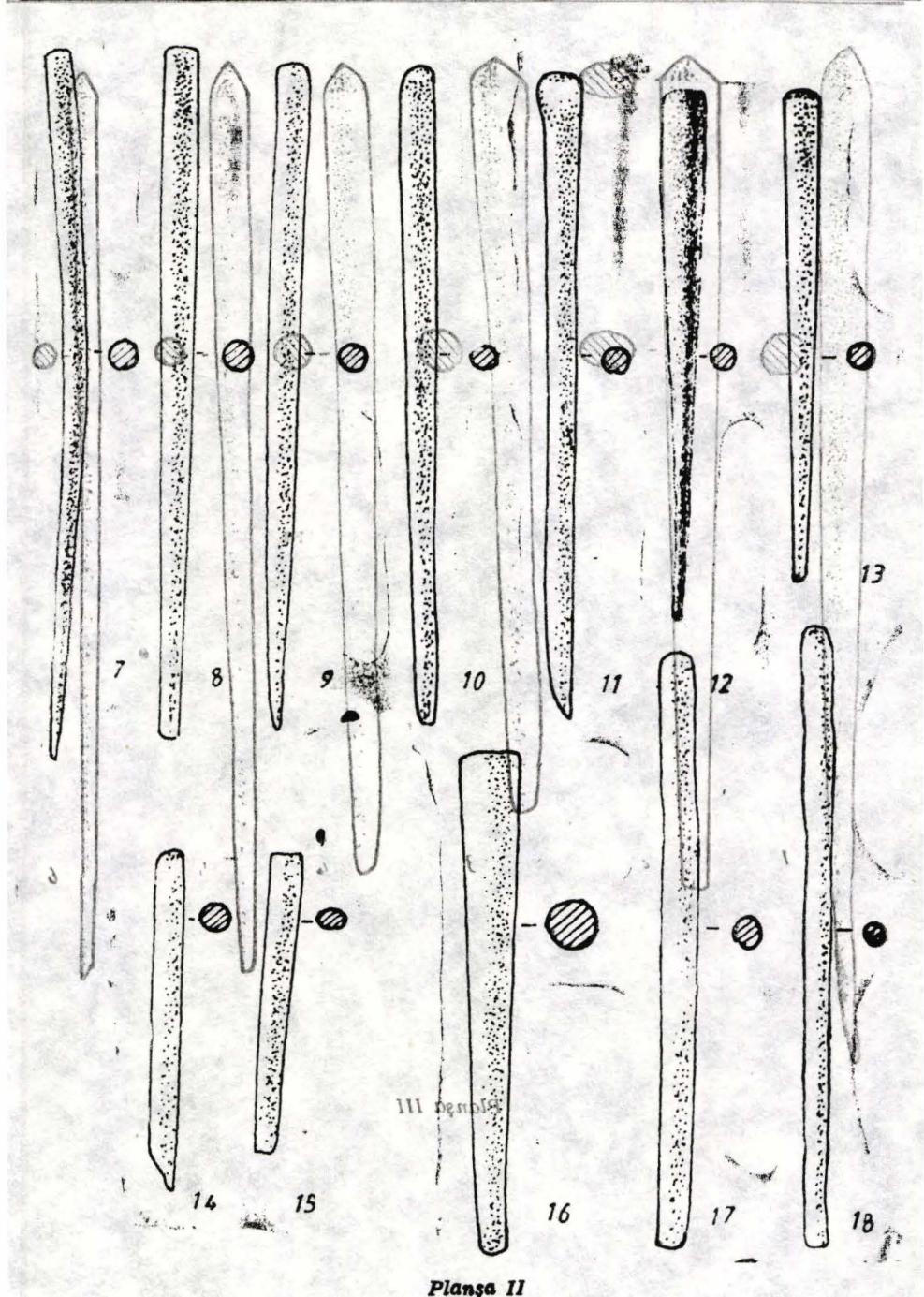
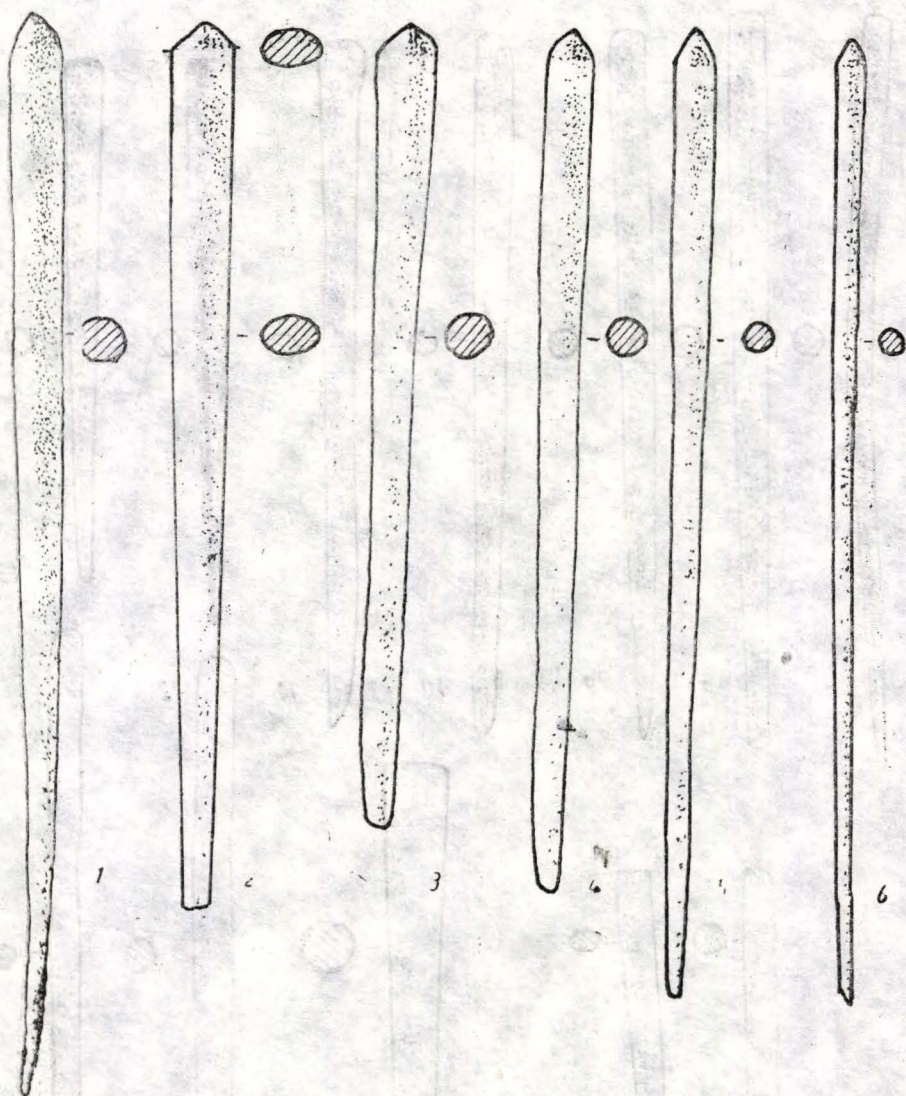
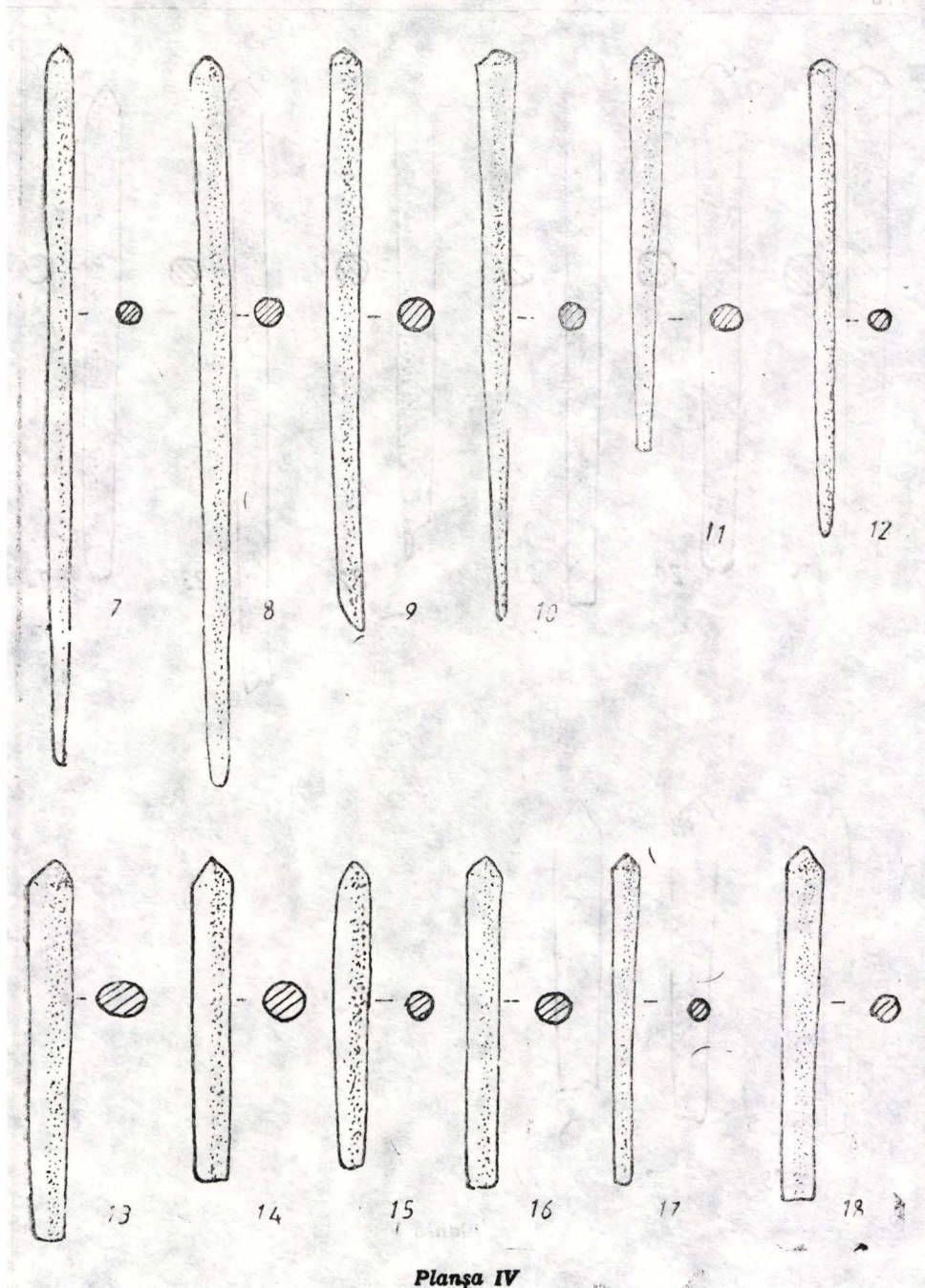

Fig. 1. Tipurile principale de ace de păr

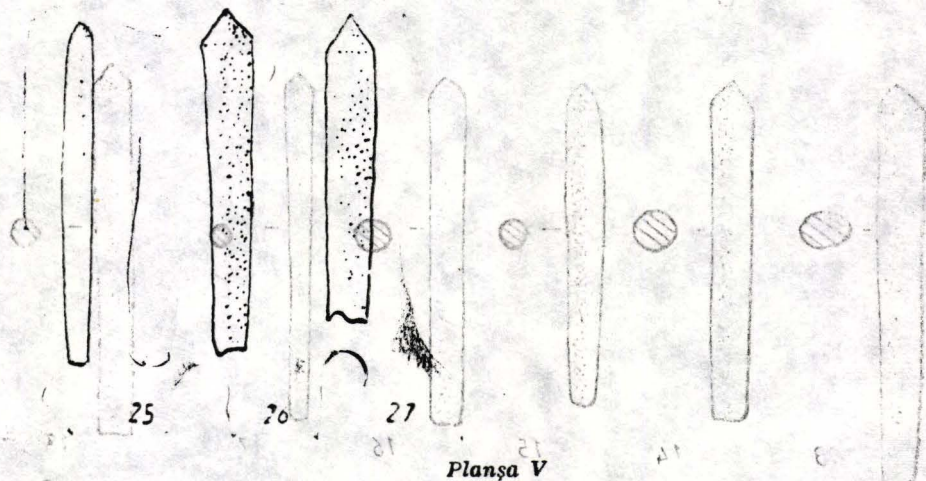
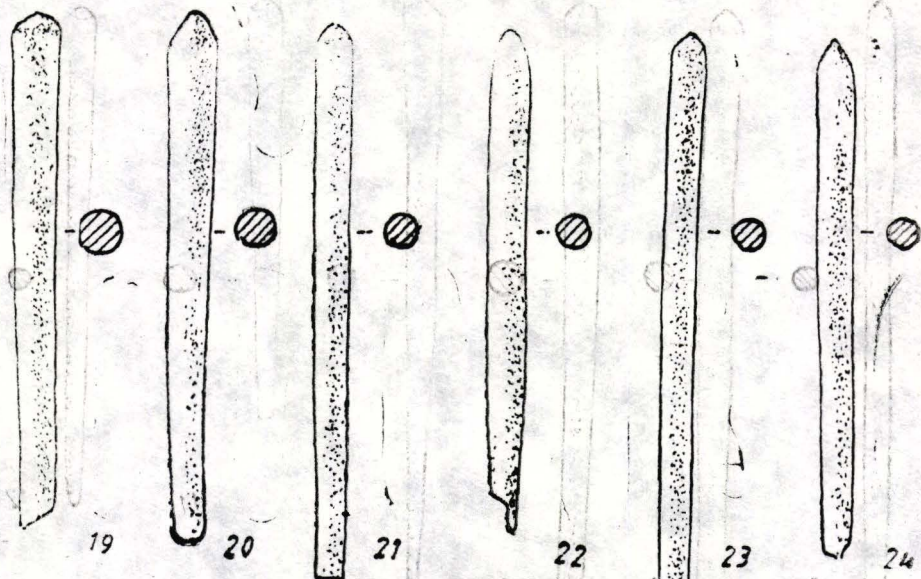

Planşa III

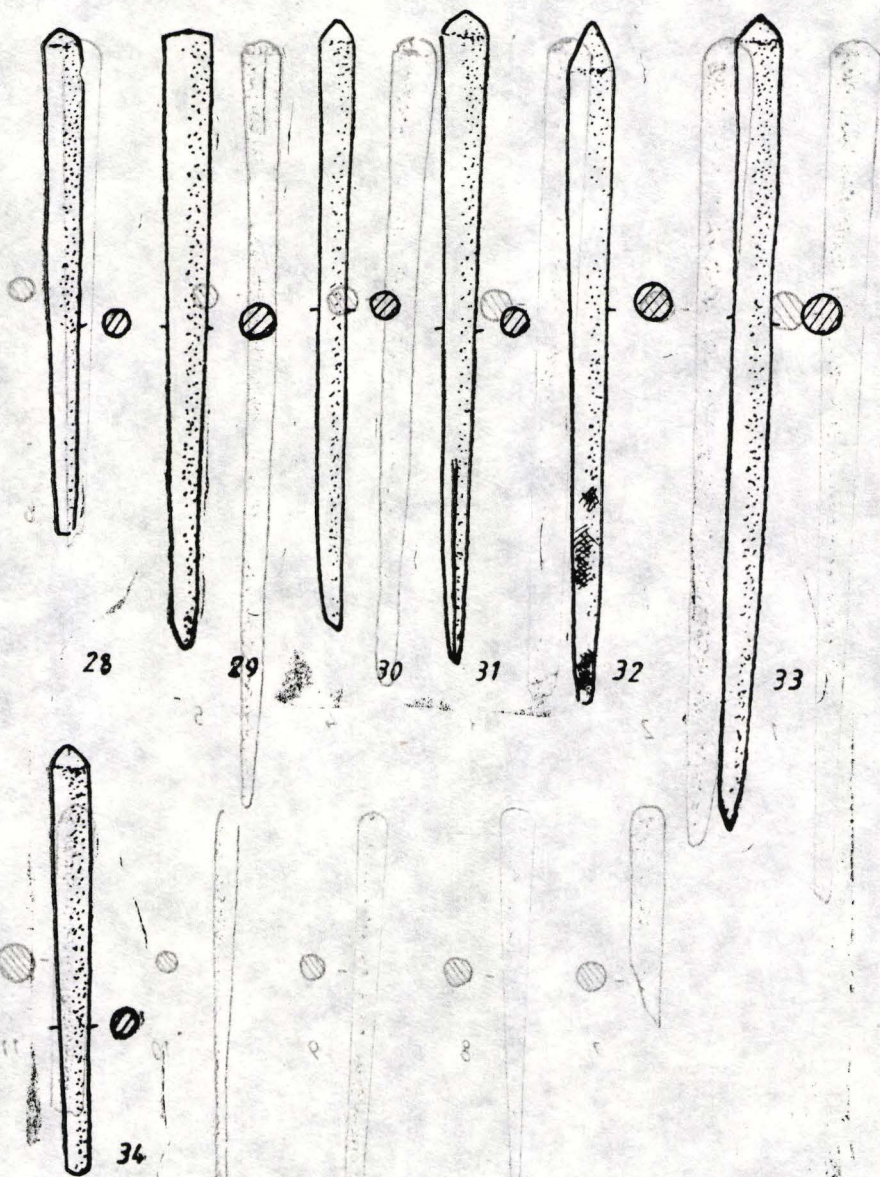

Planșa IV

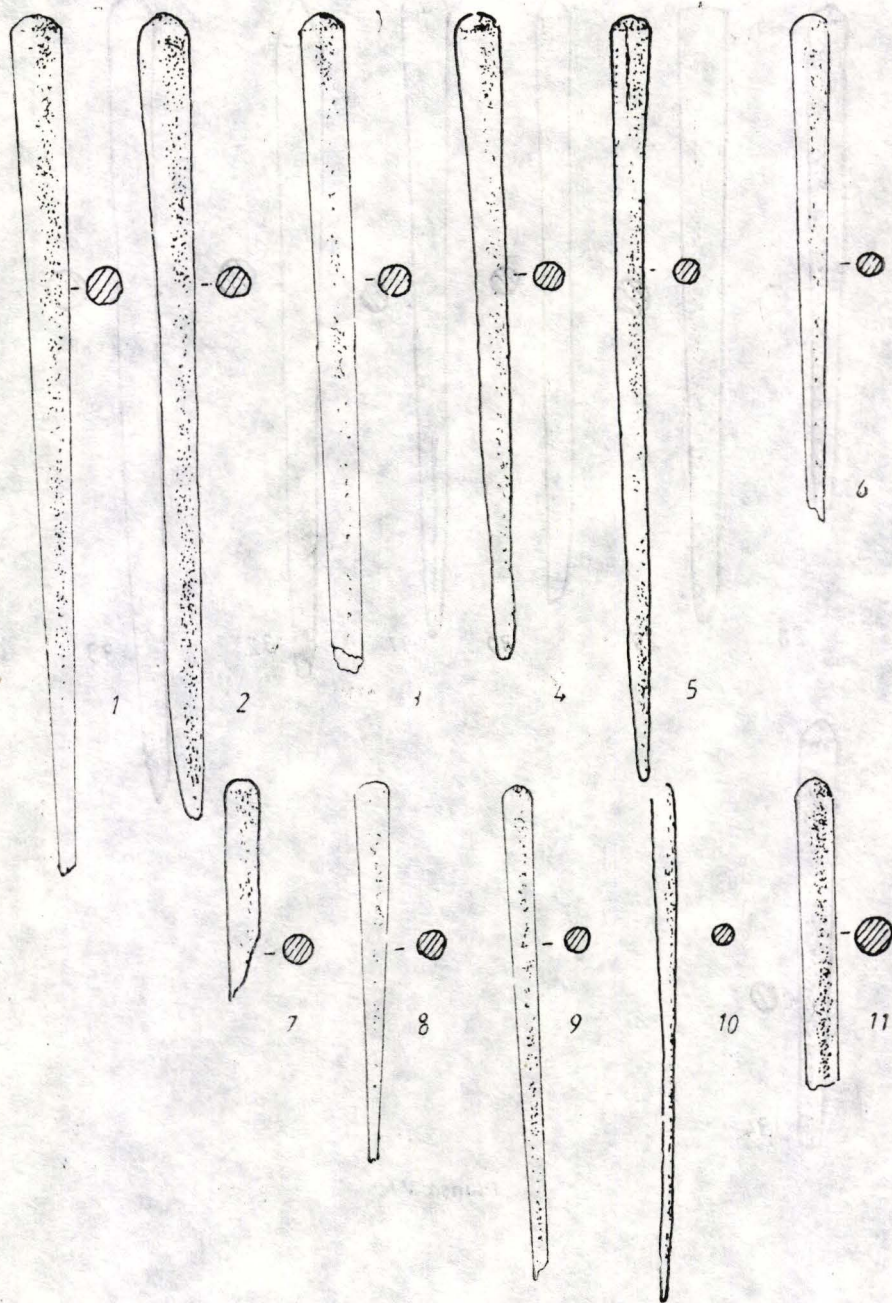
Planşa V

Planşa IV

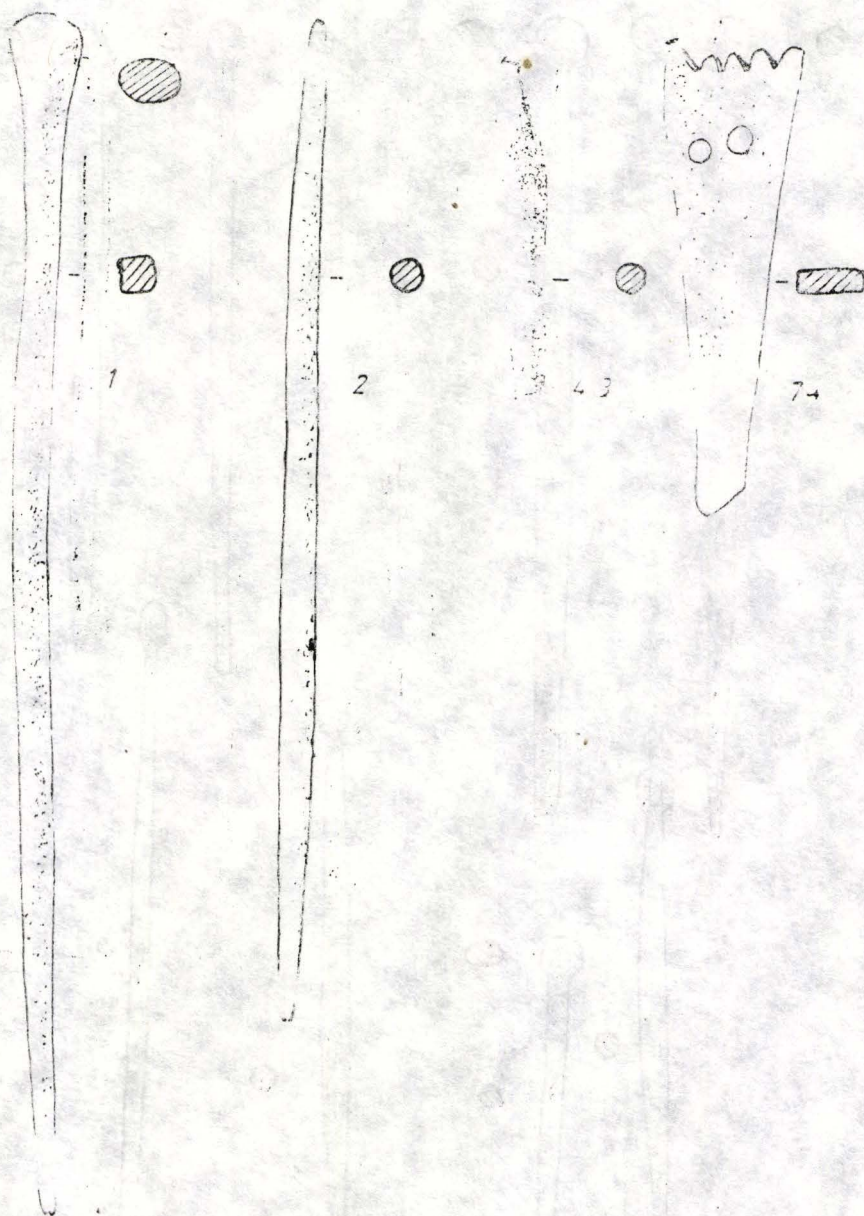

Planșa VI

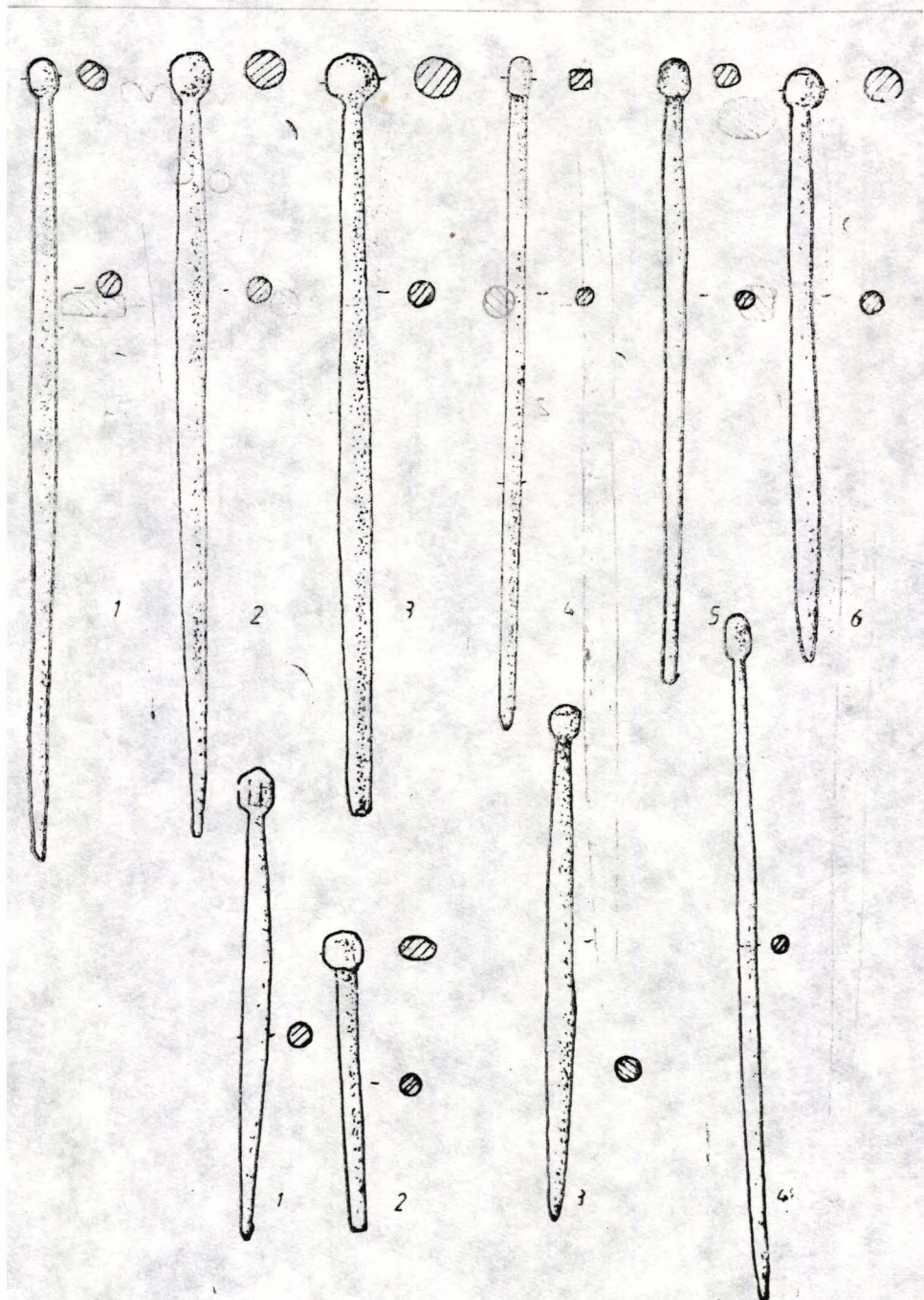
Planșa VII

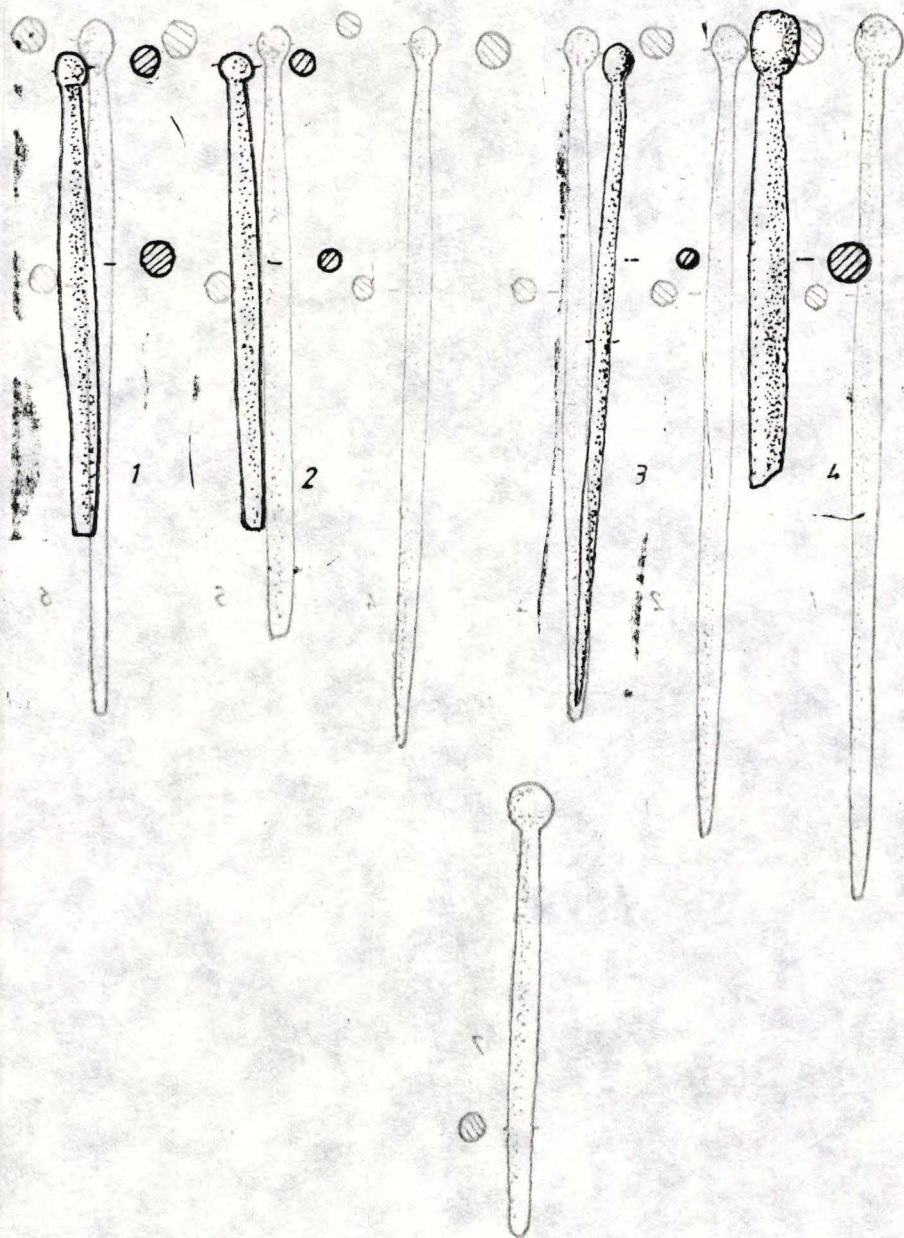
Planşa VII

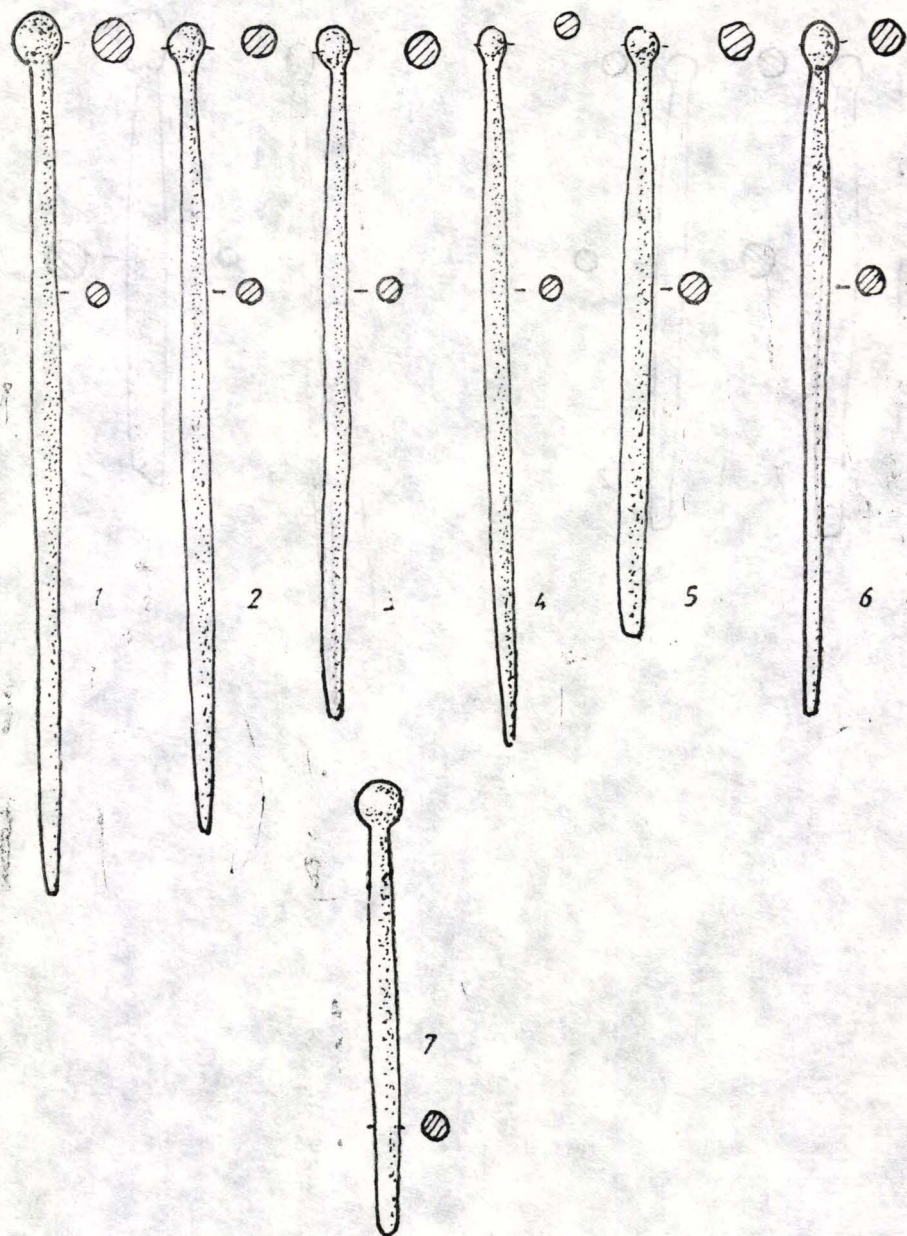

Planșa VIII

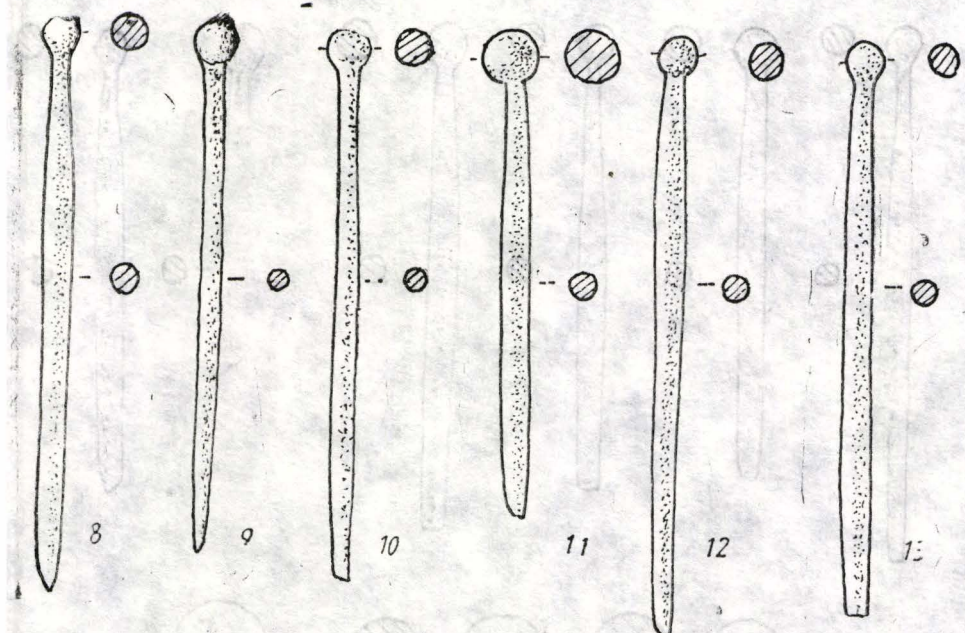

Planşa IX

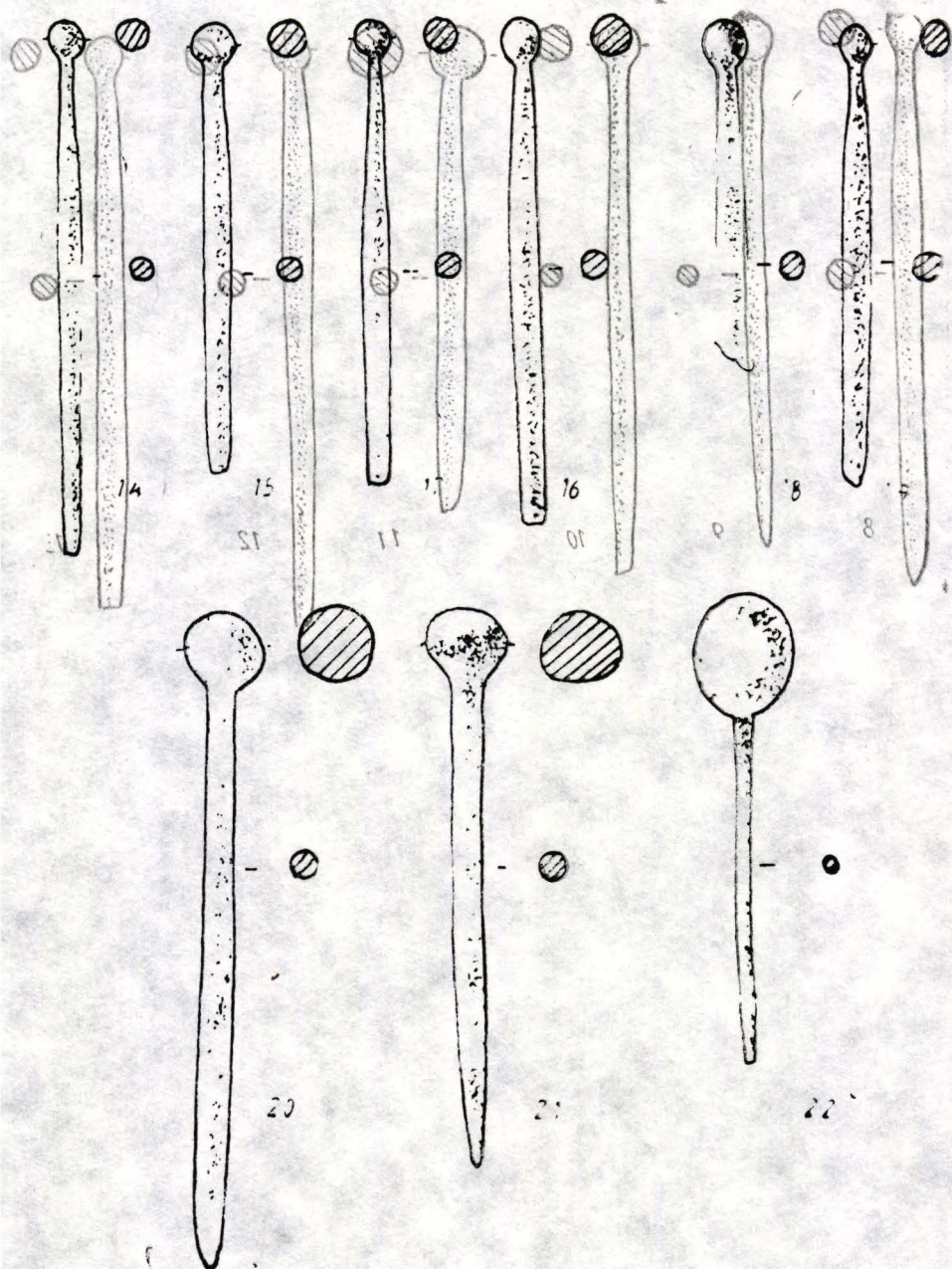

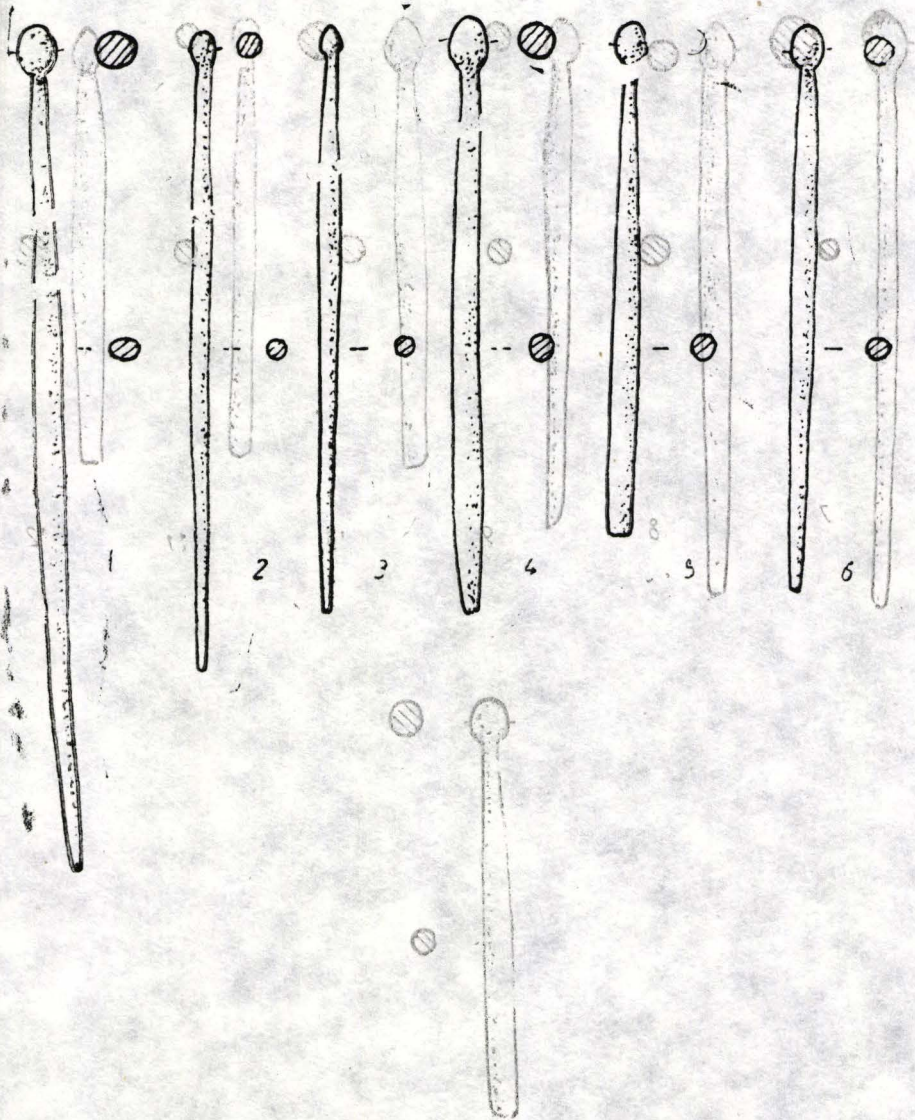

Plansa XI

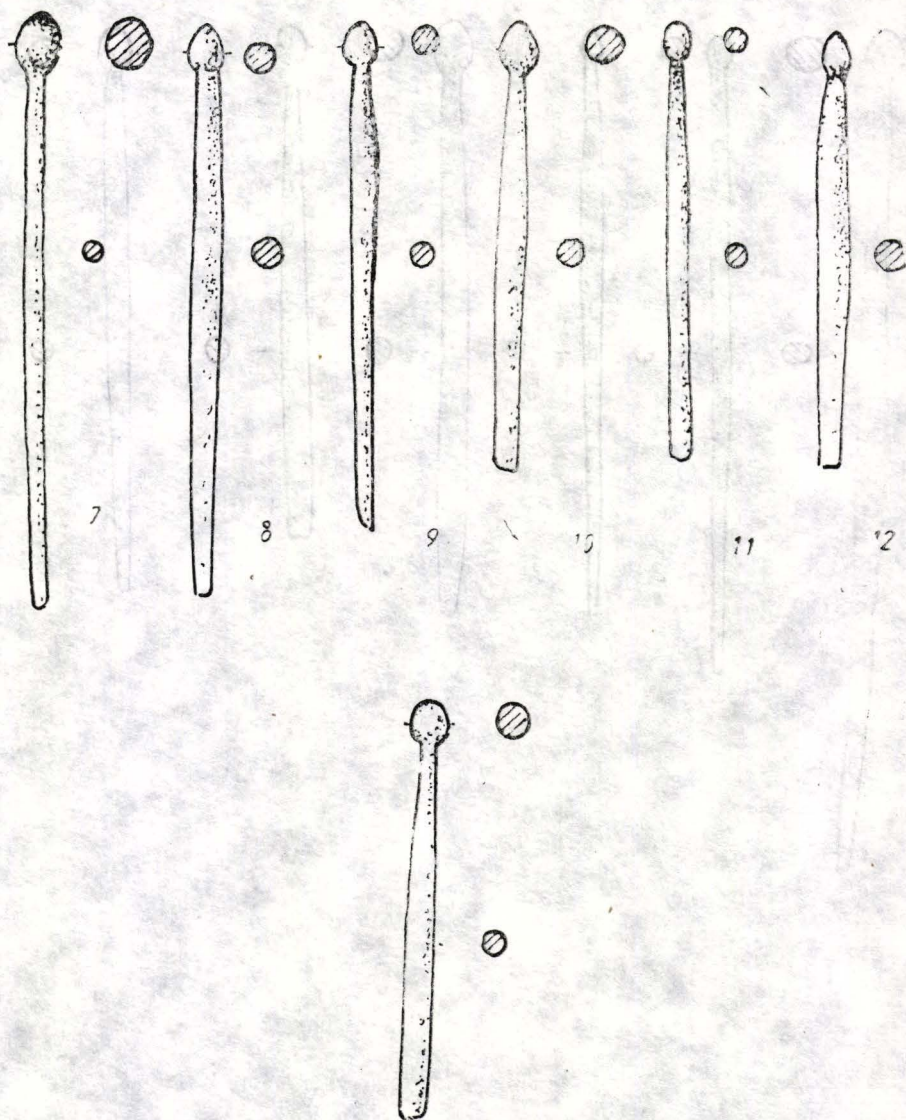

Planşa XII

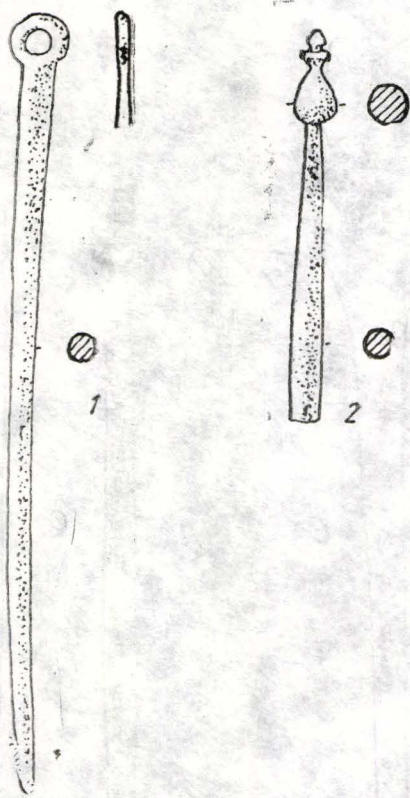

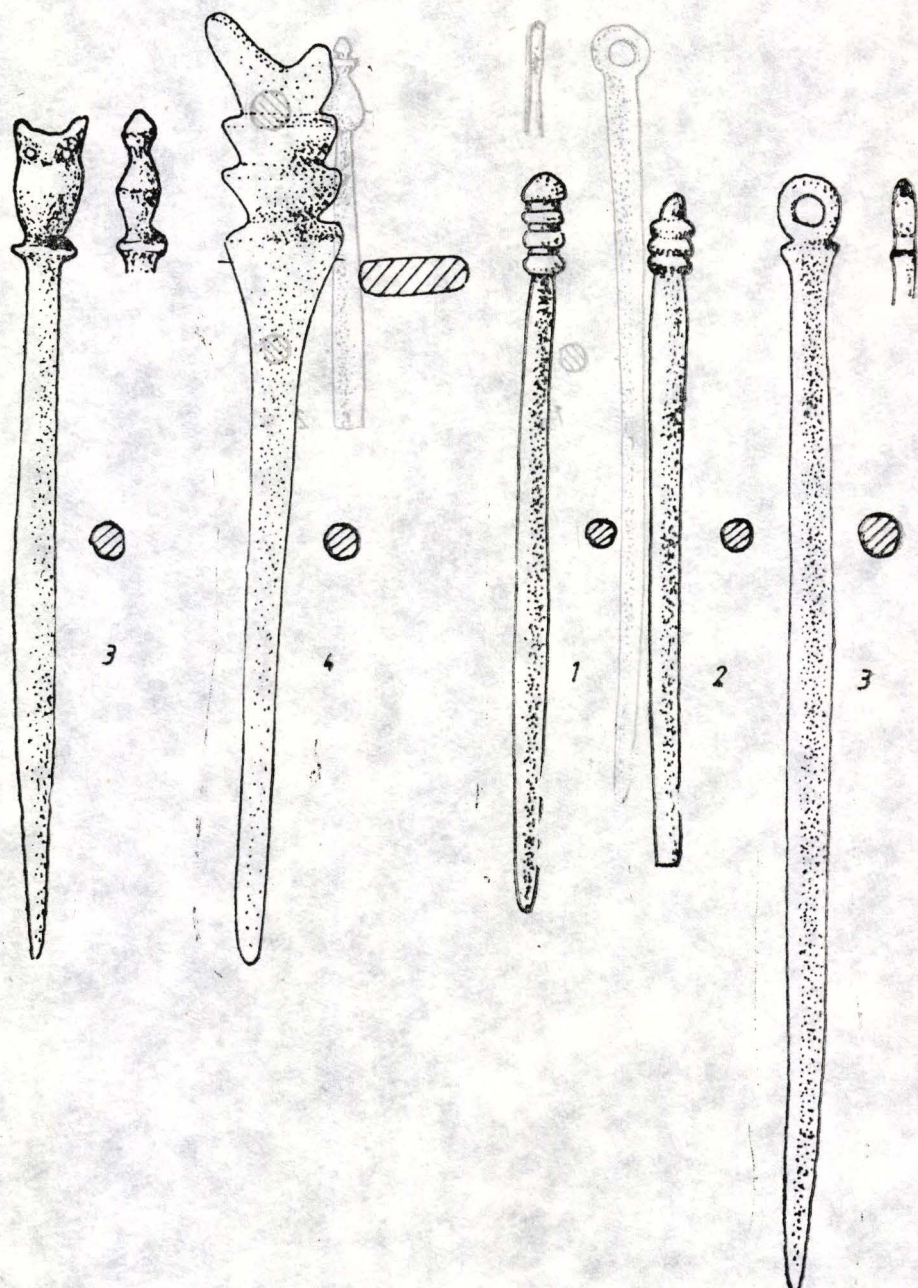
Plasa XIV

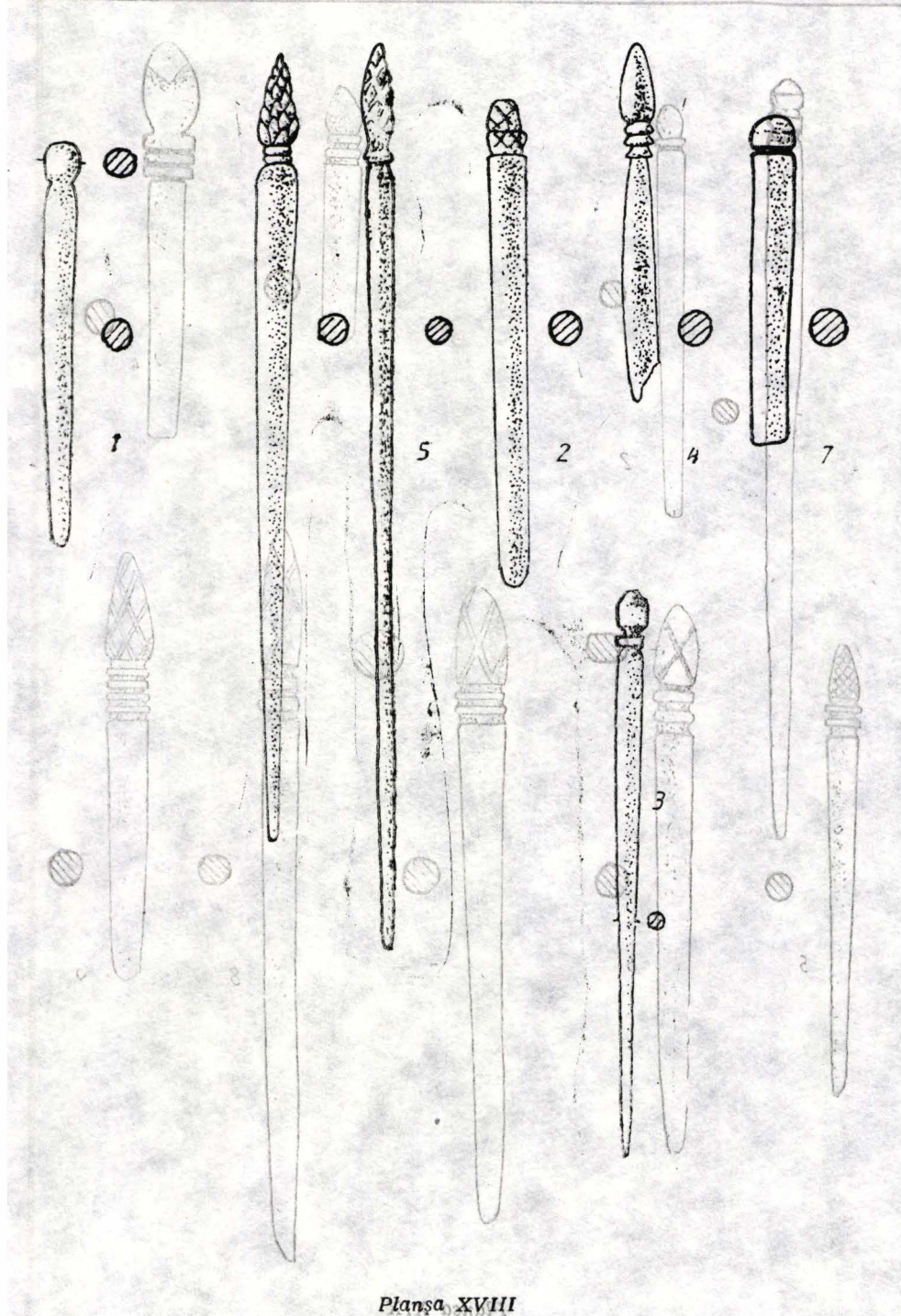
Planșa XV

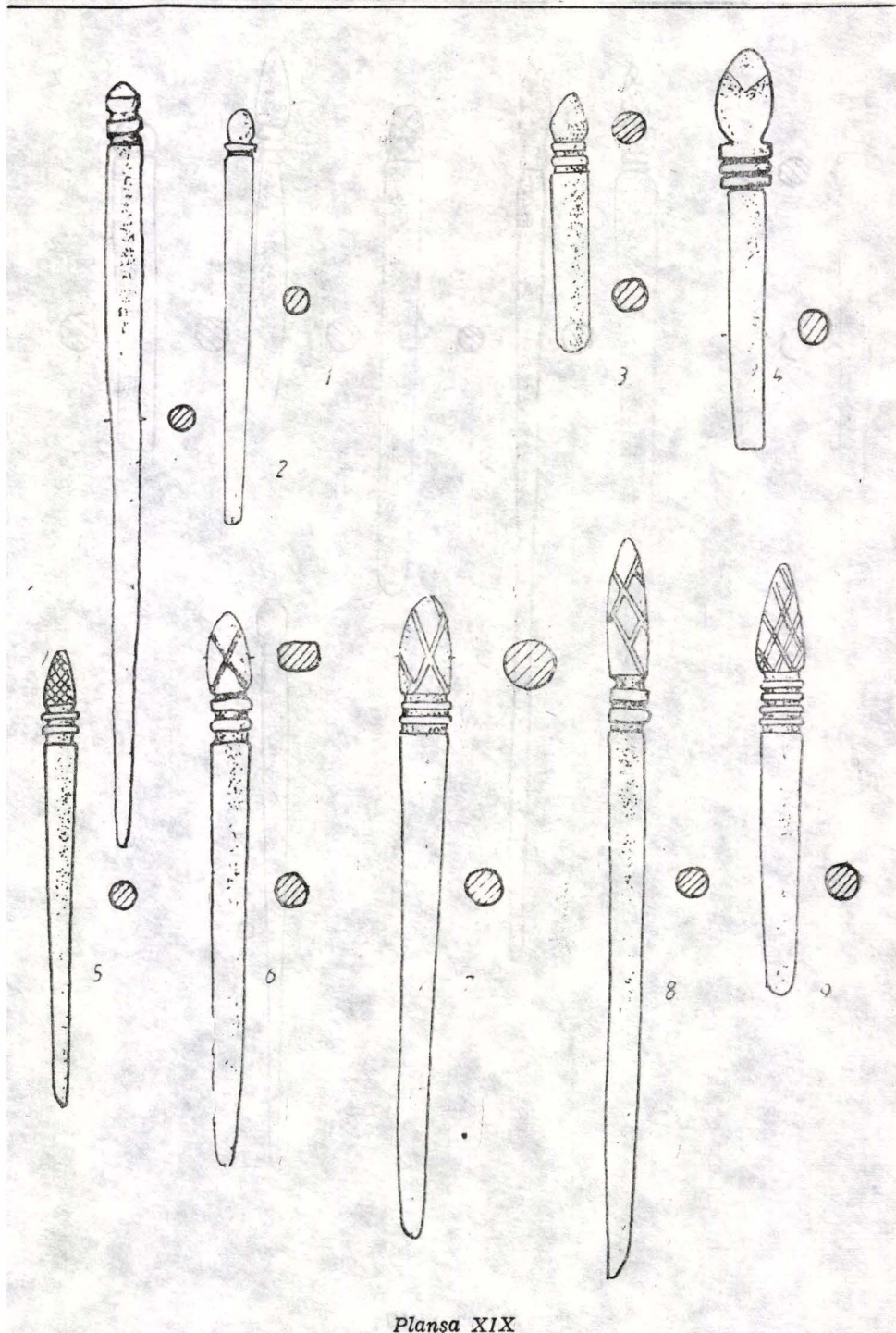
Planșa XVI

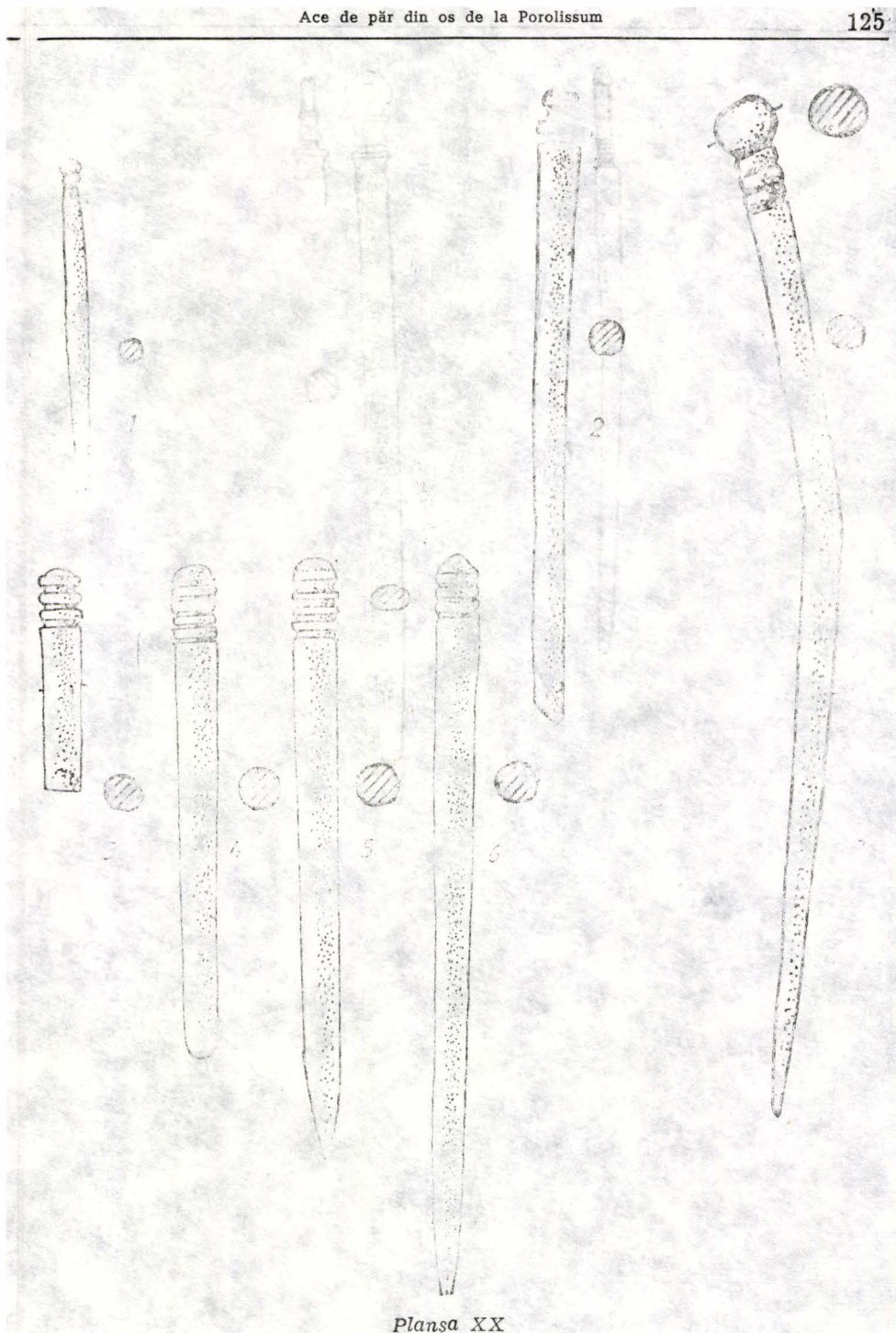

Planşa XVII

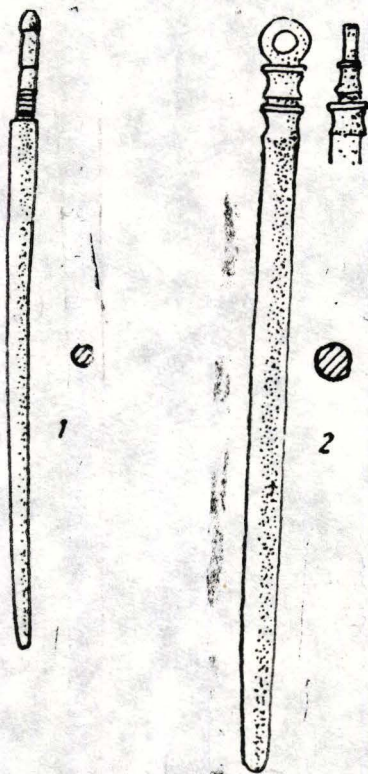

Planşa XVIII

Planșa XX

Pianșa XXI